

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

БАКИНСКИЙ СЛАВЯНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

На правах рукописи

ВАЛЕХ БАЙРАМ оглу НАСИБОВ

**ПРОБЛЕМЫ ВНУТРИГЛАГОЛЬНОГО
СЛОВООБРАЗОВАНИЯ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ
И АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКАХ**

5714.01 – Сравнительно-историческое
и сравнительно-типологическое языкознание

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание ученой степени
доктора наук по филологии**

Баку – 2015

Работа выполнена на кафедре Современного русского языка
Бакинского славянского университета

Официальные оппоненты: доктор наук по филологии, профессор
Эльмира Сеид Мамед гызы Мамедова

доктор наук по филологии, профессор
Газанфар Ширин оглу Кязимов

доктор наук по филологии, профессор
Лала Гусейн гызы Гулиева

Ведущая организация: Кафедры Азербайджанского языкознания
и Русского языка и методики
его преподавания Азербайджанского
Государственного Педагогического
Университета

Защита состоится «_24_» _____ 06 _____ 2015 г. в _____ часов
на заседании Диссертационного совета Д.02.071 по защите
диссертаций на соискание учёной степени доктора филологических
наук и доктора философии по филологическим наукам при Бакинском
славянском университете по адресу: AZ1014, г. Баку, ул. С.Рустама,
25

С диссертацией можно ознакомиться в библиотеке Бакинского
славянского университета

Автореферат разослан «___» _____ 2015 г.

Ученый секретарь
Диссертационного совета Д.02.071
доктор философии по филологическим
наукам, доцент

Н.Р.Мугимова

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Словообразование – это раздел языкознания, изучающий процесс и способы образования новых слов. За сравнительно недолгое время своего самостоятельного существования словообразовательная наука достигла определенных успехов в определении и решении многих своих кардинальных задач, в развитии и совершенствовании принципов и приемов изучения своего объекта. Сегодня словообразование имеет свое заслуженное место в иерархии лингвистических подсистем и занимается тем специфическим делом (ответом на вопрос: как образовались, образуются и можно образовать новые слова?), которое нисколько не касается других уровней языка.

Актуальность темы исследования. Диссертация посвящена одной из наиболее актуальных тем – проблемам внутриглагольного словообразования в русском и азербайджанском языках. Актуальность исследования определяется важностью изучения структурных связей и отношений глагольных производных и функционирования их в речи. Вопрос о взаимоотношениях элементов глагольных производных представляет определенную сложность и потому вызывает большой исследовательский интерес. Глагольные производные отличаются гибкостью семантической структуры и способностью развивать ее во времени. Различные производные обнаруживают неодинаковую степень мотивированности и членимости и по-разному анализируются с точки зрения синхронного состояния языка, что находит отражение в диалектике парадигматических и синтагматических отношений, определяющих системную значимость того или иного производного глагола. Следовательно, определение границ объектов синхронии и диахронии в глагольном словопроизводстве, изучение взаимодействия элементов внутриглагольных производных, установление принципов их структурно-семантической организации имеет большое значение как для теории, так и для практики словообразования. Исследование проводится на основе сравнительно-типологического метода, что дает возможность не только для выявления определенных тождеств и различий на этом участке, но и служит основанием для качественно нового подхода к освещению этих проблем в русском и азербайджанском языках в отдельности. «Сущность сопоставительного изучения можно определить как системно-функциональное сопоставление изофункциональных фено-

менов независимо от того, к какому уровню языковой системы они принадлежат. Процедура сопоставления основывается на едином принципе: сопоставляемые объекты рассматриваются как функционирующие системы, сравнение которых проводится на основе признаков, релевантных для внутренней организации и функционирования этих систем»¹.

Объектом исследования является внутриглагольное (от глагола глагол) словообразование в русском и азербайджанском языках.

Предметом исследования являются все единицы внутриглагольного словообразования русского и азербайджанского языков – как исходные, производящие (сесть, встать, любить, гореть и т.п.; oturmaq, durmaq, vurmaq, sevmək, uanmaq и т.п.), так и производные (присесть, вставать, влюбиться, загорать и т.п.; oturtmaq, sevişmək, yandırmaq и т.п.).

Целью настоящей работы является целостное системно-типологическое исследование внутриглагольного словообразования русского и азербайджанского языков.

Поставленная цель достигается путем решения следующих **задач**:

- изучения степени разработанности внутриглагольного словообразования в русском и азербайджанском языках;
- отграничения объекта исследования;
- изучения явлений диахронии и синхронии во внутриглагольном словообразовании;
- определения роли идиоматизации во внутриглагольном словообразовании;
- установления списка элементов внутриглагольного словообразования русского и азербайджанского языков;
- валентностно-синтагматическая классификация элементов внутриглагольного словообразования;
- выявления принципов формальной (структурно-функциональной) организации производных;

¹ Нешименко Г.П. О некоторых аспектах деривационного синтеза при сопоставительном изучении славянских языков // Сопоставительное изучение словообразования славянских языков. М.: Наука, 1987, с. 83

- установления принципов семантической организации производных и соотношений между формальной и семантической организациями производных объекта исследования;

- определения тождеств и различий во внутриглагольном словообразовании русского и азербайджанского языков.

Методы исследования. В целях достижения системно-структурного типологического анализа внутриглагольного словообразования русского и азербайджанского языков в работе используются следующие 4 основных метода исследования: метод интегральный (метод целостного анализа), валентностно-дистрибутивный метод, метод компонентного анализа, сопоставительный метод.

Каждый из сопоставляемых языков рассматривается во взаимосвязи, на основе единой теории и единого подхода.

Материалом исследования послужила сплошная выборка глаголов и внутриглагольных производных из различных лексикографических источников русского и азербайджанского языков.

Научная новизна исследования заключается в том, что в нем впервые подвергается системно-структурному, типологическому анализу внутриглагольное словообразование русского и азербайджанского языков как в синхронном, так и в диахронном планах.

Впервые в контрастивно-типологическом плане устанавливаются принципы формальной (структурно-функциональной) и семантической организаций внутриглагольных производных русского и азербайджанского языков и системные соотношения между двумя этими организациями; выявляются тождества и различия во внутреннем словопроизводстве глаголов двух разносистемных языков.

Теоретическая значимость работы заключается в том, что она может служить образцом системного подхода к объекту исследования. Рассмотрение внутриглагольного словообразования русского и азербайджанского языков в синхронии и диахронии, в статике и динамике дает целостное представление о данном процессе.

Системно-типологическое изучение синтагматических и парадигматических отношений между элементами внутриглагольных производных, выявление принципов структурно-семантической организации позволяет установить не только изоморфные и алломорфные черты на этом участке, но и вскрывает некоторые неразрешенные проблемы формально-семантической организации производных в отдельном языке на фоне данных другого языка.

Практическая ценность исследования. Основная часть диссертации издана в качестве учебного пособия для студентов.

Полученные в работе результаты могут быть использованы в прикладных целях: в процессе обучения русскому языку (в основном, как неродному), в практике преподавания таких участков языкознания, как «Сравнительная типология словообразовательной системы русского и азербайджанского языков», «Система словообразования русского и азербайджанского языков в синхронии и диахронии». Названные темы могут быть использованы (и уже применяются в работе кафедры) в лекционных курсах, на практических занятиях, в спецкурсах и спецсеминарах в магистратуре.

Материалы диссертации могут быть использованы также при составлении словообразовательных словарей русского языка, в которых имеются некоторые несоответствия, и азербайджанского языка, который вообще не имеет данного типа словаря.

На защиту выносятся следующие положения:

1. Внутриглагольное словообразование является одним из важных участков русского и азербайджанского языкознания, нуждающихся в сопоставительном изучении. Релевантным принципом такого изучения данной подсистемы является структурно-типологический анализ, позволяющий выявить парадигматические и синтагматические отношения между элементами внутриглагольных производных, а также установить определенные тождества и различия на этом участке.

2. Полное представление об объекте исследования возможно при рассмотрении его как с синхронической, так и с диахронической точек зрения. Односторонний в этом смысле подход к делу оставляет вне внимания часть объекта исследования.

3. Фразеологизация (идиоматизация) семантики как универсальное явление охватывает и словообразовательный уровень языка, является основной причиной опрощения большого количества производных русского и азербайджанского языков, в том числе внутриглагольных. Как и фразеологические единицы в зависимости от степени идиоматизации семантики внутриглагольные производные также делятся на фразеологические сращения, единства и сочетания.

4. Образование производных (в том числе внутриглагольных) единиц подчиняется закону формально-семантической совместимости элементов в линейном ряду. Под формальной совместимостью

элементов понимается не простая речевая последовательность морфем в составе производных, а структурно-организованная сочетаемость словообразовательных элементов (производящей базы и формантов). Такая сочетаемость управляется их валентностно-синтагматическими свойствами.

5. Формальная организация производных регулируется семантической совместимостью/несовместимостью словообразовательных элементов, так как формальная совместимость элементов подчиняется их коммуникативной целенаправленности.

Между формальной (структурной) и семантической организациями существуют определенные соотношения, при этом семантическая организация является доминирующей. Однако исходным моментом исследования является выявление особенностей формальной организации, что обусловлено удобством анализа: формальная организация лежит на уровне наблюдения, а семантическая – более глубинная.

Апробация работы. Основные положения диссертации прошли апробацию в виде докладов на межвузовских республиканских конференциях, на международных научных конференциях, на Тагиевских чтениях в БСУ, статьях, выпущенных в различных издательствах Азербайджана и ближнего зарубежья (1994-2013 гг.), во время обсуждения монографии «Глагольное словообразование в русском и азербайджанском языках» на кафедре современного русского языка педагогического факультета БСУ (протокол № 18 от 04.06.2008 г.). Монография была внедрена в учебный процесс, использовалась на занятиях по спецкурсу «Система словообразования в синхронии и диахронии».

Структура и объем диссертации. Цель и задачи исследования обусловили структуру диссертации. Основной текст диссертации изложен на 235 страницах. Общий объем работы составляет 254 страницы.

СОДЕРЖАНИЕ РАБОТЫ

Во введении обосновывается выбор и актуальность темы диссертации, определяются цель, задачи и методы исследования, раскрывается научная новизна, теоретическая и практическая значимость работы, представляются положения, выносимые на защиту.

В **первой главе** диссертации – «Методологические и лингвистические предпосылки описания системы внутриглагольного словообразования» определяется степень разработанности проблем внутриглагольного словообразования в названных языках, представляется теоретическая платформа анализа объекта исследования. Отмечается, что только системно-структурный подход может дать полный удовлетворительный ответ на все вопросы языковых явлений, в том числе внутриглагольного словообразования.

Вторая глава диссертации – «Словообразовательные особенности глаголов в русском и азербайджанском языке» посвящена вопросам определения направлений производности в глагольном словообразовании, синхронному и диахронному аспектам образования внутриглагольных производных, проблеме идиоматизации и опрощению данных производных, их классификации на этой основе, а также соотношению внутриглагольного словообразования в русском и азербайджанском языках.

В первом параграфе первой главы речь идет о роли и месте глагола в словообразовательной системе русского и азербайджанского языков.

Как центральная часть речи глагол связывает все участки словообразования, вступая в отношение производности как с другими лексико-грамматическими разрядами слов, так и с самим собой. Большую часть производных русского языка, образованных от глагола, составляют сами же глаголы. Можно сказать, что словообразовательное гнездо любого глагола строится и держится больше всего за счет глагольных новообразований. Это связано с многочисленностью и разнообразием средств и способов внутриглагольного словообразования в русском языке. В нем принимают активное участие все словообразовательные форманты – префиксальные, суффиксальные, постфиксальные, а также их комбинация: *работать* → *про-работать*, *кричать* → *крик-ну-ть*, *учить* → *учить-ся*, *читать* → *на-читать-ся*, *ходить* → *по-хаж-ива-ть* и др.

В азербайджанском языке словообразование глагола осуществляется только за счет суффиксальных элементов путем их последовательного сочетания с корнем: *al-dir(maq)*, *vur-uş-dur(maq)*, *axıd-il(maq)* и др. Поэтому в азербайджанском языке намного меньше внутриглагольных производных, чем в русском.

Как в русском, так и в азербайджанском языках вопросы внешнего (транспозиционного) словообразования глагола детально рассмотрены в работах таких видных лингвистов, как В.В.Виноградов, Е.А.Земская, Т.П.Ломтев, В.В.Лопатин, Р.С.Мирзоев, А.Н.Тихонов, Н.М.Шанский, С.Джафаров, М.Гусейнзаде и др. Вопросы же внутреннего словообразования рассматривались учеными в основном в связи с видообразованием и залогообразованием в контексте формообразования (см. работы А.Н.Тихонова, Т.Б.Алисовой, А.В.Бондарко, Л.Л.Буланина, З.М.Волоцкой, Б.Н.Головина, Л.М.Демиденко и др.). Не вдаваясь в подробности по этому поводу, вслед за Э.Кошмидером, С.Карцевским, Н.А.Янко-Триницкой, И.Г.Милославским, Р.С.Мирзоевым и др. глаголы разных видов и разных залогов принимаем за разные слова, а не за формы одного и того же слова даже на инвариантном языковом уровне (однократность – многократность, ограниченность – неограниченность внутренним пределом, законченность – незаконченность, активность – пассивность действия и т.п.).

Будучи центральной частью речи, «конструктивным ядром» высказывания, глагол является самой подвижной, изменчивой как с точки зрения структуры, так и с точки зрения содержания категорией слов. Многие глаголы со сложной морфологической структурой подверглись и подвергаются влиянию исторического процесса «опрощения», стали и становятся простыми, нечленимыми (ср.: *забыть, поступить, выбраться, добратся, представить, нестись, катиться, тужиться, мерзнуть, развернуть, вообразить, спотыкаться, вскочить, достичь, догадаться, поклониться, притвориться, расстаться, заступиться, отчитаться, соотнести, предположить* и др.; *virulmaq, sevintək, tanınmaq, keçintək, döyüntək, ərintək, dolanmaq, alınmaq* II и др.).

Поэтому очень важным является разграничение объектов и вопросов синхронного и диахронного, исторического и современного словопроизводства.

Второй параграф первой главы посвящается синхронному и диахронному аспектам внутриглагольного словообразования.

Современная (синхронная) словообразовательная система изучает живые формально-семантические отношения между сосуществующими словарными единицами. В разработке методики синхронного словообразовательного анализа огромную роль сыграли работы

Г.О.Винокура, Е.А.Земской, А.Н.Тихонова, И.С.Улуканова и др. Высказывания Г.О.Винокура: «Значение слова с производной основой всегда определимо посредством ссылки на значение соответствующей первичной основы, причем именно такое разъяснение значения производных основ, а не прямое описание соответствующего предмета действительности и составляет собственно лингвистическую задачу в изучении значений слов», «О производной основе можно говорить лишь тогда и до тех пор, пока есть соотнесенная с ней основа непроеводная...», «При синхронном словообразовательном анализе обязательно следует выявлять системные связи элементов, определять место изучаемого элемента среди однородных ему элементов действующей системы языка; только таким путем можно правильно установить сущность и функции каждого элемента»¹ вошли в золотой фонд языкознания и не потеряли своей ценности до сих пор. Этими положениями руководствуемся и мы в настоящей работе и усматриваем мотивационные отношения между такими глаголами, как, например: *реши́ть* → *реша́ть*, *крича́ть* → *крикну́ть*, *сиде́ть* → *сидя́ть*, *рухну́ть* → *руши́ть*, *расти́* → *расти́ть*, *учи́ть* → *учи́ться*, *мороси́ть* → *помороси́ть*, *кипе́ть* → *закипе́ть*, *бегать* → *избегать́ся*, *бушевать* → *пробушевать*, *греме́ть* → *отгреме́ть*, *воспита́ть* → *воспита́ывать*, *договарива́ть* → *договарива́ться* и др. в русском языке; *asmaq* → *asilmaq*, *bəsləmək* → *bəslənmək*, *banlamaq* → *banlaşmaq*, *yaıınmaq* → *yaıındırmaq*, *yaşamaq* → *yaşatmaq*, *bişmək* → *bişirmək*, *düzülmək* → *düzülüşmək*, *yeritmək* → *yeritdirmək*, *tökmək* → *töküşdürmək*, *burmaq* → *burcuxmaq*, *qorxmaq* → *qorxuzmaq* и др. в азербайджанском языке. Нет отношения синхронной производности между исторически однокоренными глаголами типа *сесть* и *сидеть*, *лечь* и *лежать*, *стать* и *стоять*, *слышать* и *слушать*, *быть* и *забыть*, *ставить* и *заставить*, *пасть* и *пропасть*, *жить* и *зажить*, *брат* и *разобраться* и др. в русском языке; *keşmək* и *keçinmək*, *virmaq* и *virulmaq*, *tapmaq* и *tapınmaq*, *sevmək* и *sevinmək* и др. в азербайджанском языке. Несмотря на формальную близость, они семантически обособились друг от друга и стали самостоятельными, непосредственными обозначениями отдельных действий или состояний. Вторые члены данных пар невозможно объяснить через

¹ Винокур Г.О. Заметки по русскому словообразованию // Избранные работы по русскому языку. М.: Учпедгиз, 1959, с. 421, 425.

первые, поскольку они подверглись «опрощению». Таких глаголов в русском языке около 1000, в азербайджанском их сравнительно меньше. К сожалению, в существующей учебной и научной литературе не уделяют должного внимания процессу «опрощения» производных и в результате смешиваются объекты синхронного и диахронного подходов.

Третий параграф первой главы посвящен опрощению производных в русском и азербайджанском языках.

Каждое производное слово с момента рождения становится достоянием народа и вместе с ним начинает переживать свою историю. Бурное развитие жизни общества, изменения в культурной, экономической, политической областях не могут не отразиться и на функционировании производных слов, их формально-семантической организации.

Бывает так, что в силу разных языковых причин через определенное время производные, членимые на морфемы, воспринимаются как нечленимые, немотивированные символы каких-либо представлений. К числу таковых относятся, например, слова: *стол, окно, мальчик, девушка, начальник, понедельник, прекрасный, устать, раздаться, добраться, напасть* и др. Вряд ли кто-нибудь сегодня объяснит их через бывшие производящие *око, стлать, малый, дева, начало, неделя, красный, стать, дать, брать, пасть* и расчленит их на морфемы. На этот процесс впервые обратил внимание В.А.Богородицкий, который назвал его «опрощением».

Наблюдения над словарным составом показывают, что одна треть активной лексики как русского, так и азербайджанского языков претерпели и претерпевают процесс опрощения. Под его воздействием оказываются все древние и частоупотребительные слова.

Основными причинами опрощения производных традиционно считаются: а) архаизация производящих; б) фонетические изменения, затемняющие морфемную и словообразовательную структуру слова; в) нарушения в семантической связи между производящими и производными.

Самой активной и влиятельной причиной, на наш взгляд, является семантическое нарушение между членами словообразовательных пар. Думается, что эти нарушения связаны с тем, что как сам язык, так и его единицы всегда стремятся к образности, выразительности, что приводит к метафоризации, фразеологизации

(идиоматизации) их семантики. Все значимые языковые единицы направлены на то, чтобы иметь в своем содержании большее, чем то, что содержится в совокупности значений их составных. Этой особенностью обладают и производные слова. На эту особенность производных обратили внимание А.М.Пешковский, М.В.Панов, Е.А.Земская, И.С.Улукханов, И.Г.Милославский, О.П.Ермакова и др.

Аналогия между семантикой производного слова и идиомы способствовала тому, что указанную особенность производного слова называют идиоматичностью (или фразеологичностью).

По отношению к данному признаку было бы логичным выделить две группы производных: 1) сильно-идиоматизированные, ставшие не мотивированными, не членимыми (подвергшиеся опрощению) и 2) производные с фразеологичной семантикой (с дополнительными смысловыми компонентами), синхронно мотивированные и членимые.

К первой группе можно отнести слова типа *потомство, государство, водка, трудный, толковый, пытаться, представить, выбраться* и др. в русском языке; *virği, çəktə, korluq, alləşmək, keçintək, gözləmək* и др. в азербайджанском языке.

Ко второй группе относятся производные типа: *учитель, машинист, бумажник, белойой, дневник, синяк, читалка, уходить², заговорить²* и др. в русском языке; *yaziçı, başçı, soyutma, sızanaq, döyüşmək* и др. в азербайджанском языке.

Таким образом, можно утверждать, что множество производных русского языка подвергаются опрощению в результате идиоматизации их семантики. Среди таких слов достаточно глаголов, анализу которых посвящается параграф четвертый первой главы (1.4.).

Идиоматизированными и уже немотивированными являются такие префиксальные и префиксально-постфиксальные глаголы, как, например: *прикинуться, придраться, вырваться, заслужить, простираться, разобраться, одержать, поклониться, отчитать, расстаться* и др., а также глаголы с такими этимологическими корнями, как: -вер- (*вернуть, завернуть, отвернуть* и т.п.), -бр- (*взобратся, избрать, перебраться* и т.п.), -верг- (*извергнуть, подвергнуть, свергнуть* и т.п.), -ключ- (*включить, выключить, исключить* и т.п.), -лож- (*возложить, наложить, отложить* и т.п.), -врат- (*возвратить, превратить, развратить* и т.п.), -раз- (*возразить, поразить, разразиться* и т.п.), -ста- (*встать, застать, пристать* и т.п.), -каз- (*доказать, наказать, приказать* и т.п.), -станов-

(остановить, восстановить, постановить и т.п.), -след- (исследовать, обследовать, расследовать и т.п.), -прос- (допросить, опросить, запросить и т.п.), -бы- (добыть, забыть, прибыть и т.п.), -став- (доставить, заставить, уставиться и т.п.), -ступ- (выступить, наступить, поступить и т.п.), -да- (выдаться, издать, продать, предать и т.п.), -держ- (одержать, издержать, поддержать и т.п.) и др.

Все указанные глаголы с точки зрения современного состояния русского языка представляются как непосредственные, немотивированные обозначения соответствующих действий. Они потеряли внутреннюю форму и подверглись полному опрощению за счет максимальной степени идиоматизации. Эта их особенность объясняется тем, что они обозначают такие понятия (действия), которые не имеют ничего общего с бывшими своими исходными. Сравним, например, пары: *кинуть* – *прикинуться*, *дать* – *предать*, *жить* – *нажить*, *ставить* – *представить*, *брать* – *разобраться* и т.д.

Что касается идиоматизации внутриглагольных производных азербайджанского языка, то для них она в меньшей мере характерна. Анализ фактического материала показывает, что за исключением нескольких единиц все внутриглагольные производные азербайджанского языка обладают нефразеологичной семантикой. К глаголам с фразеологичной (идиоматизированной) семантикой можно отнести такие глаголы, как, например: *sevinmək* (сравни с *sevmək*), *vurulmaq* (*aşiq olmaq*, ср. с *vurmaq*), *deyismək* (ср. с *demək*), *keçinmək* (ср. с *keçmək*), *görüšmək* (*salamlaşmaq*, ср. с *görmək*) и др.

Однако идиоматизация семантики названных глаголов как в русском, так и в азербайджанском языках проявляется не в одинаковой степени, от чего зависит их морфемное и словообразовательное строение, т.е. производность и членимость.

1.5. Классификация внутриглагольных производных, подвергшихся опрощению. По отношению к признаку фразеологичности семантики множество глагольных производных можно разделить на две части: глаголы с нефразеологичной и с фразеологичной семантикой. К первой части относятся глаголы, лексические значения которых однозначно и стандартно выводятся из значений их составляющих. Основная часть внутриглагольных производных относится к данной группе. Сравним: *шагать* → *шаг-ну-ть*, *толкать* → *толк-ну-ть*, *ходить* → *хаж-ива-ть*, *сидеть* → *сиж-ива-ть*, *ехать* → *въ-ехать*, *лететь* → *вз-лететь*, *лечить* → *вы-лечить*, *читать* → *до-читать*,

петь → *за-петь*, *скакать* → *об-скакать*, *забросить* → *забрас-ывать*, *кушать* → *кушать-ся*, *работать* → *работать-ся* и др. в русском языке; *tapşırmaq* → *tapşır-il-maq*, *alışmaq* → *alış-dir-maq*, *yaşamaq* → *yaşa-t-maq*, *əsnəmək* → *əsnə-ş-mək*, *sürümək* → *sürü-n-mək*, *qalxmaq* → *qalx-iz-maq*, *yatmaq* → *yat-izdir-maq* и др. в азербайджанском языке.

Вторую часть производных объекта исследования составляют единицы с фразеологичной (идиоматичной) семантикой. В зависимости от степени проявления данного признака их также можно делить на две группы.

К первой группе относятся глаголы, лексические значения которых равняются сумме значений их составляющих, а также третьему, добавочному компоненту содержания. Таковыми являются глаголы специально-результативного значения типа: *отсидеть*, *доиграться*, *добежаться*, *отделать*, *напугать*, *заговорить* (утомить разговором), *размечтаться*, *заносить* (одежду до дыр), *уездить*, *опросить*, *сходить*, *заехать*, *пропить*, *ослышаться*, *облежаться* и др. в русском языке. В семантике всех названных глаголов имеется нечто большее, индивидуально приобретенное, чем сумма значений их элементов. Например, глагол *отсидеть* в значении «довести до онемения, сидя в неудобном положении» имеет добавочные, приращенные семы «онемение» и «неудобное положение», которые не выражаются его составляющими (*от-сидеть*), а вытекают из слова в целом.

В азербайджанском языке им соответствуют такие глаголы, как, например: *alınmaq* (быть тронутым), *uynuxmaq* (горько сожалеть), *görüşmək* (встретиться), *vurnuxmaq* (суесться) и др.

Все названные глаголы имеют определенную степень идиоматизации семантики. Однако это не влияет на мотивированность и членимость данных слов.

Ко второй группе относятся глаголы, которые в силу наибольшей степени идиоматизации подверглись опрощению, стали нечленимыми, немотивированными. Это слова типа *приказать*, *наказать*, *поклониться*, *подстегнуть*, *отнестись*, *нарваться*, *превратить*, *предпринять*, *выбраться*, *ввергнуть*, *доложить*, *достичь*, *найти*, *посягать* и др.

В азербайджанском языке аналогами подобных глаголов можно считать такие внутриглагольные производные (исторически), как, например: *sevinmək* (радоваться), *alışmaq* (привыкнуть), *tapınmaq*

(преклониться), *soyunmaq* (раздеваться), *dalaşmaq* (драться), *götürülmək* (броситься бежать), *itilmək* (убираться) и др.

Думается, что и по форме, и по содержанию их вполне можно назвать глаголами-фразеологизмами. Так же как и фразеологические словосочетания, они являются прямыми, синхронно не мотивированными обозначениями определенных понятий с устойчивыми внутренними формами.

1.6. Соотношение внутриглагольного словообразования в русском и азербайджанском языках.

Как в русском, так и в азербайджанском языках глагол имеет самые широкие словообразовательные связи. Он принимает активное участие как в образовании производных других частей речи, так и в образовании самого глагола.

Наибольшую часть производных словообразовательного гнезда русского глагола составляют единицы внутреннего словопроизводства, а в азербайджанском языке основную часть производных от глагола составляют слова других (именных) частей речи. Это связано с тем, что в образовании глагола русского языка участвует множество разных словообразовательных формантов (префиксальных, суффиксальных, постфиксальных и их комбинаторика) с разными значениями. А в азербайджанском языке образование глагола от глагола осуществляется только за счет суффиксальных формантов в основном с залоговыми значениями. Только небольшая часть внутриглагольных производных имеет другое (обычно количественное) значение.

И в русском, и в азербайджанском языках производные внутриглагольного словообразования в результате долгого и частого употребления переосмысливаются и подвергаются опрощению. В русском языке эта тенденция идет сильнее, чем в азербайджанском.

Основной причиной опрощения производных является идиоматизация семантики, проявляющаяся в них не в одинаковой степени.

По отношению к наличию или отсутствию фразеологичности в семантике все производные внутриглагольного словообразования русского и азербайджанского языков разделяются на две группы: производные без фразеологичности семантики и производные с фразеологичной семантикой. В зависимости от степени спаянности компонентов производные с фразеологичной семантикой также делятся на две группы: с меньшей степенью фразеологичности и с большей степенью фразеологичности семантики. Последние подобно

фразеологизмам делятся на три подгруппы: а) фразеологические сращения (*забыть, отнять, достичь* и т.п.; *soyupmaq, taripmaq* и т.п.); б) фразеологические единства (*задержать, вложить, завернуть* и т.п.; *itilmək, dalaşmaq* и т.п.); в) фразеологические сочетания (*перебраться, прибыть, убыть* и т.п.). В пределах материала исследования глаголов, аналогичных фразеологическим сочетаниям, в азербайджанском языке не оказалось.

Третья глава диссертации – «Структурно-функциональная организация внутриглагольного словообразования в русском и азербайджанском языках» посвящена изучению синхронной формальной организации производных объекта исследования. В ней устанавливается список словообразовательных элементов русского и азербайджанского языков, участвующих в образовании внутриглагольных производных, производится системная классификация, определяется сочетаемостный потенциал и функциональный аспект данных элементов, выявляются сходства и различия формальной организации внутриглагольного словообразования русского и азербайджанского языков.

В первом разделе данной главы (2.1) выделяется весь словообразовательный инвентарь внутреннего производства глаголов. Основную и стержневую часть этого инвентаря составляют исходные глаголы, которые неоднородны и не задаются списком. Они следующие: *писать, читать, бить, жить, беречь, жечь, любить, бояться, дать, есть, бежать, нести, подобраться, устранить, плясать, существовать, нравиться* и др. в русском языке; *anmaq, bacarmaq, tələsmək, oxumaq, sarsımaq, uçmaq, gəzmək, düşünmək, sevmək, almaq, ölmək, bilmək, sönmək, artmaq, bürümək, oxşamaq* и др. в азербайджанском языке.

Сегментация производных показала, что во внутриглагольном словообразовании русского языка принимают участие 132 форманта (одиночных и смешанных) типа: за₁-, от₁-, пере₁-, -ну-, -ива-, по-...-ива-, раз-... -ива-, вз-...-ну-, -ся₁, вы-...-ся, по₁-, по₂-, про₁-, от-...-и-, от-...-ся, раз-...-ся, пере-...-ива-...-ся, раз-...-ива-...-ся и др.; а в азербайджанском языке 34 суффиксальных форманта типа -n¹-, -il¹-, -il²-, -ş¹-, -ş²-, -t-, -ir-, -şdir-, -izdir-, -ix-, -mala-/mələ-, -tala-, -naş-, -cut-, -xan- и др.

Вторым этапом системного исследования избранного объекта является классификация выделенных элементов на основе постоянных

инвариантных признаков (2.2). В качестве такого признака принято нами отношение элементов к связи подчинения. По этому признаку множество неоднородных элементов внутриглагольного словообразования русского и азербайджанского языков делится на 3 класса. К первому классу (А) относятся те элементы, которые только подчиняют и могут функционировать как самостоятельно, так и с формантами, такие элементы наделяются свойством абсолютно-активной валентности. Ими являются все исходные (базовые) глаголы русского и азербайджанского языков.

Ко второму классу (В) принадлежат словообразовательные форманты, которые всегда подчиняются и, следовательно, обладают абсолютно-пассивной валентностью. К элементам абсолютно-пассивной валентности в пределах материала исследования относятся: vz_2 -, vy_2 -, дез-, контр-, -ану-, -ива₂-, -ся₂-, -ся₃-, вы-...-ива-, на-...-ива-, по-...-ива-, вз-...-ну-, до-...-ся₂-, от-...-ся₂ и др. в русском языке (их 52); $-n^2$ -, $-i1^1$ -, $-i1^2$ -, $-\xi^2$ -, -tala-, -nux-, -naş-, -xan-, -marla-, -əclə-, -əzi-, -cux-, -cut-, -sin-, -mala-/mələ-, -cala-, -qun-, -xul-, -ümsə- в азербайджанском языке (их 19).

Третий класс словообразовательных элементов (С) совмещает в себе два свойства – свойства подчиняемости и быть подчиняющим, за что и наделяются активно-пассивной валентностью. Таким свойством обладают 72 элемента внутриглагольного словообразования типа до₁-, на₁-, над-, от₁-, с₁-, с₃-, вы-...-и-, пере-...-и-, в-...-ся, за-...-ся, про-...-ся и т.п. в русском языке; 13 элементов $-n^1$ -, $-dir^1$ -, $-dir^2$ -, $-t^1$ -, $-t^2$ -, $-\xi^1$ -, $-ir^4$ -, $-\xi dir^4$ -, $-izdir^4$ -, -mala-/mələ-, $-iz^2$ -, $-ix^4$ -, -lə-/ələ- в азербайджанском языке. Активно-пассивная валентность данных элементов дает возможность развертывания конструкции (производного) одной степени сложности в другие. Сравним: *сгруппь* → *до-сгруппь* → *до-сгруппь-ива-ть* и т.п., *dart(maq)* → *dart-iş(maq)* → *dartiş-dir(maq)* и т.п.

Системная характеристика предполагает выявление не только классов, но и подклассов словообразовательных элементов объекта исследования, исходя из потенциальных возможностей сочетаемости их между собой (классами). По этому принципу каждый класс и в русском, и в азербайджанском языках разделяется на три реальных подкласса.

Установление формальных классов и подклассов словообразовательных элементов внутреннего словопроизводства глаголов

позволяет перейти к установлению отношений зависимостей, которые представляют собой своего рода способ организации, упорядочение этих элементов в составе определенных структурных типов производных. Каждый из конкретных элементов является фактически представителем того класса, в который он входит: поэтому отношения в синтагматике могут быть рассмотрены не как отношения конкретных элементов (конкретных слов), а как отношения классов.

Выявление системных отношений между классами, контрастирующими в речевой цепи, и между противопоставленными классами, взаимоисключающими друг друга в одной позиции, позволяет упорядочить их иерархически. С этой целью в работе используется прием развертывания, под которым понимается возможность осложнения конструкций за счет других элементов.

Отношение порядка предполагает, что, например, элементы первого класса могут сочетаться с элементами II класса (A+B) и с элементами III класса (A+C), а последние в свою очередь с элементами II класса (A+C+B) и с элементами своего класса (A+C+C), последние могут сочетаться еще с элементами II класса (A+C+C+B). Элементы II класса (B) не способны иметь после себя какой-либо другой элемент.

На развертывание конструкций (производных) накладываются некоторые ограничения (семантические, морфологические, фонетические). Но самое главное ограничение – это сочетательный потенциал классов и подклассов элементов, определение которого является одной из задач настоящего исследования (2.3). Сочетательный потенциал классов (подклассов) определяется количеством элементов, входящих в эти классы (подклассы). Каждый класс (подкласс) может участвовать в углублении структур или в развертывании единиц столько, сколько входит в него элементов. Допустим, II подкласс второго класса (B_2) в русском языке имеет в составе 2 элемента, в азербайджанском языке 1 элемент. Значит, этот подкласс только 2 раза в русском языке, 1 раз в азербайджанском языке может реализовать свою связь подчиняемости по отношению к каждому члену соответствующего подкласса третьего класса. Это и будет сочетательным потенциалом второго подкласса второго класса. Количество связей, в которые может вступить каждый класс (подкласс) словообразовательных элементов, является его сочетательным потенциалом.

2.4. Функционирование элементов внутриглагольного словообразования русского и азербайджанского языков.

Все вышеотмеченные особенности характеризуют элементы внутриглагольного словообразования с точки зрения структуры, потенции. А структура не может существовать без функции. Функциональный аспект системы обеспечивает материальное наполнение структурной сферы, что служит основному назначению языка – общению.

Задачей настоящего раздела является установление принципов взаимодействия и организации словообразовательных элементов объекта исследования уже не на уровне потенции, а на уровне реализации. Данная задача решается на основе конкретных примеров фактического материала, представляющих определенные модели производных. В зависимости от принадлежности их элементов к определенным классам и подклассам выделяются 28 моделей в русском, 14 моделей в азербайджанском языках. Между моделями производных, также как и между классами и подклассами словообразовательных элементов, составляющих эти модели, существует отношение порядка. Модели производных, характеризующиеся одинаковым принципом развертывания, объединяются нами в одном структурном типе. Все внутриглагольные производные объединяются вокруг 8 структурных типов в русском, 10 типов в азербайджанском языках.

К первому структурному типу A_1+B_1 можно отнести следующие производные: *руб-ану-ть*, *кат-ану-ть*, *ездить-ся*, *вы-бегать-ся*, *намечтаться* и др. в русском языке; *bəslə-n(mək)*, *sil-in(mək)*, *qorun(maq)* и др. в азербайджанском языке.

Ко второму структурному типу A_1+B_3 можно отнести слова: *поухаживать*, *за-любоваться*, *на-бормотать*, *от-гудеть* и др. в русском языке; *as-il(maq)*, *sanc-il(maq)*, *banla-ş(maq)*, *əsnə-ş(mək)* и др. в азербайджанском языке.

Единицы с исходной моделью A_2+C_1 со всеми своими разветвлениями образуют III структурный тип производных. К ним относятся: *наказ-ыва-ть*, *об-гореть*, *вы-дать*, *обуть-ся* и др. в русском языке; *qan-dir(maq)*, *doğra-t(maq)*, *bəzə-t(mək)*, *sön-dür(mək)* и др. в азербайджанском языке.

К четвертому структурному типу A_2+C_2 относятся глаголы: *буркну-ть*, *у-молкнуть*, *кос-ну-ться*, *у-пустить* и др. в русском языке; *kəs-*

iş(mək), qat-ış(maq), bula-n(maq), ələ-n(mək) и др. в азербайджанском языке.

В азербайджанском языке, в отличие от русского, выделяется еще один структурный тип с исходным A_2 . Это пятый тип A_2+C_5 , к которому относятся: *ara-şdır(maq), yed-izdir(mək), sox-ul(maq), poz-ul(maq)* и др.

Производные модели A_3+B_1 в русском языке составляют пятый, а в азербайджанском языке шестой структурный тип. К ним относятся: *на-баловать-ся, на-зван-ива-ть, до-гадать-ся* и др. в русском языке; *uoxla-n(maq), suva-n(maq), qalx-iz(maq)* и др. в азербайджанском языке.

Единицы двухместной модели A_3+B_3 объединяются в шестом структурном типе в русском, в седьмом типе в азербайджанском языках. К ним можно отнести производные: *по-шевелить, про-греть, за-кудахтать* и др. в русском языке; *bas-il(maq), sat-il(maq), ağna-ş(maq), mələ-ş(mək)* и др. в азербайджанском языке.

К производным типа A_3+C_1 (седьмого в русском, восьмого в азербайджанском языке) относятся: *вы-мыть, на-помнить, мучить-ся, ст-роить-ся* и др.; *yaz-dır(maq), tərрə-t(mək), qaç-ır(maq), ax-iz(maq)* и др.

К глаголам типа A_3+C_2 (восьмого в русском, девятого в азербайджанском языке) относятся: *про-бить, взо-гнать, глот-ну-ть, су-ну-ть* и т.п.; *dol-uş(maq), sıx-ış(maq), vur-uş(maq), geu-iş(mək)* и т.п.

В азербайджанском языке выделяется еще и десятый структурный тип A_3+C_5 : *eş-ələ(mək), boğ-mala(maq), büz-məbə(mək), bas-marla(maq)* и т.п.

Выявленные типы единиц являются разными по степени развертываемости. По количеству компонентов деривационного шага типы единиц можно разделить на двухкомпонентные (неразвертывающиеся) и многокомпонентные (развертывающиеся). К первым относятся I, II, V, VI типы в русском языке (*рубануть, поговорить,шивать, набаловаться, закудахтать, натопать* и др.); I, II, VI, VII типы в азербайджанском языке (*qorunmaq, asılmaq, danlanmaq, basılmaq* и др.).

Ко вторым относятся III, IV, VII, VIII типы в русском языке (*вымыть → вымывать → вымываться, коснуться → прикоснуться → прикасаться* и т.п.); III, IV, V, VIII, IX типы в азербайджанском языке (*qanmaq → qandırmaq → qandırılmaq, bulanmaq → bulandırmaq → bulandırılmaq* и т.п.).

В пятом разделе второй главы (2.5) обобщаются сходства и различия в формальной (структурно-функциональной) организации внутриглагольных производных в русском и азербайджанском языках, о которых шла речь в предыдущих разделах.

Внутриглагольное словообразование как одна подсистема словопроизводства глагола и в русском, и в азербайджанском языках осуществляется за счет специфических элементов этой подсистемы (исходных глаголов и формантов).

На языковом, структурном уровне расположение элементов в составе производных единиц как в русском, так и в азербайджанском языках совпадают, а на уровне речи, реализации это расположение (диспозиция) расходится. Сравни: говорить + до-...-ся + -ива-, кричать + -ну- + -в- + -ива-; *oxumaq* → *oxu-t(maq)* → *oxur-dur(maq)*, *gəzmək* → *gəz-dir(mək)* → *gəzdir-il(mək)*.

На речевом уровне в русском языке форманты располагаются по-разному по отношению к слову: префиксы присоединяются спереди к слову в целом, суффиксы соединяются к основе слова, постфиксы соединяются к концу слова (*но-стоять*, *хаж-ива-ть*, *учить-ся* и т.п.). В азербайджанском языке форманты однообразны и располагаются последовательно: *bil-dir-il(mək)*, *qat-ış-dir-il(maq)*, *otar-t-dir(maq)* и т.п. Следовательно, в русском языке речевая организация производных отличается от их языковой организации (ср.: *но-раз-да-ва-ть* и *дать+раз-+-ва-+но*), в азербайджанском языке они совпадают (*oxu-t-dur-ul-maq*).

Системная классификация словообразовательных элементов позволяет установить типы зависимостей этих элементов на уровне классов и подклассов, отражающие все потенциальные способы их соединения при конструировании производных. В русском языке таких структурных типов оказывается 8, а в азербайджанском языке – 10. Однако количество моделей (развертываний типов) единиц русского языка (29) в 2 раза больше, чем в азербайджанском языке (14), что связано с конструктивным потенциалом классов и подклассов словообразовательных элементов. Чем больше элементов, входящих в тот или иной класс, тем мощнее (продуктивнее) его словообразовательный потенциал.

В русском языке есть словообразовательные гнезда, состоящие из 80, 90 производных, а в азербайджанском языке их максимальное количество достигает 48.

Производные внутриглагольного словообразования азербайджанского языка способны разветвляться до третьей степени производности, тогда как в русском языке внутриглагольные производные разветвляются до четвертой степени производности. Сравним: *yığ(maq)* → *yığ-ış(maq)* → *yığış-dir(maq)* → *yığışdır-il(maq)* и *совать* → *су-ну-ть* → *в-сунуть* → *всов-ыва-ть* → *всовывать-ся* и т.п.

Формальная (структурная) организация производных азербайджанского языка более последовательна и прозрачна, чем у производных русского глагола.

Четвертая глава диссертации – «Лексико-семантическая организация внутриглагольного словообразования в современном русском и азербайджанском языках» посвящена изучению семантических взаимоотношений, факторов, способствующих или препятствующих сочетаемости словообразующих элементов внутриглагольных производных. Это связано с тем, что «значение приводит в движение весь механизм словообразования, «контролирует» его работу, определяет особенности его функционирования, лежит в основе всех словообразовательных процессов»¹.

Семантический фактор является определяющим и «контролирующим» и весь механизм внутриглагольного словообразования, только учитывая принципы семантической совместимости (сочетаемости) можно установить структурно-функциональную (формальную) организацию множества словообразовательных элементов внутреннего словопроизводства глаголов. Следовательно, существуют определенные соотношения между формальной и семантической организациями, причем семантическая организация производных, как и формальная, подчиняется определенным закономерностям, и эти закономерности могут быть выявлены.

С этой целью производится семантическая характеристика словообразовательных элементов внутриглагольного словообразования в русском и азербайджанском языках (3.1), устанавливаются их категориальные словообразовательные значения.

Исходные, базовые глаголы русского языка характеризуются двумя основными категориальными значениями, управляющими их внутренним словопроизводством. Это направленность и предельность

¹ Тихонов А.Н. Проблемы изучения комплексных единиц системы словообразования // Актуальные проблемы русского словообразования. Ташкент, 1982, с. 8

действия. По отношению к признаку направленности все исходные глаголы объекта исследования делятся на направленные и ненаправленные. Направленные в свою очередь делятся на локально-направленные (*лететь, проникнуть, мчаться, тащить, нести* и др.) и объектно-направленные (*бить, брать, кусать, кормить, учить, лечить* и др.).

К ненаправленным относятся глаголы типа: *бегать, блистать, греметь, возиться, плясать, страдать* и др.

По отношению к признаку предельности исходные (базовые) глаголы русского языка делятся на предельные и непредельные. К предельным относятся глаголы: *возразить, заставить, отстать, решить, читать, писать* и др. Непредельные глаголы – это слова типа: *сидеть, лежать, плакать, звенеть, дышать, держать, зависеть* и др.

Среди предельных выделяются результативные (*возразить, опоздать, забраться, доставить, совершить* и др.) и нерезультативные (*гадать, вертеть, бежать, искать, ломать* и др.).

В азербайджанском языке исходные глаголы характеризуются наличием у них только одного категориального признака, прогнозирующего их внутреннее словообразование. Это – направленность и ненаправленность. К направленным относятся: *satmaq, buraxmaq, ölcmək, biçmək, unutmaq, talamaq, inanmaq, bəzəmək* и др.; ненаправленными являются: *darıxmaq, durmaq, ağırmaq, yanılmaq, parlamaq, batmaq* и др.

Множество словообразовательных формантов русского языка по значению делится на пространственные (при-, от₁-, за₁-, раз-...-ся, про-...-и- и др.), количественно-временные (вы-₂, на₂-, при₂-, -ива-, -ану-, на-...-ива-, до-...-ся₁ и др.), специально-результативные (вы₃-, за₃-, на₃-, вз-...-ся, за-...-ся₂ и др.), транзитивности (-и₂-, -а₃-), возвратности (-ся₁), пассивности (-ся₂), произвольности (-ся₃-).

Форманты внутриглагольного словообразования азербайджанского языка по значению делятся на залоговые: возвратности (-n₁⁵, -l₁⁴), страдательности (-n₂⁵, -l₂⁴), взаимности (-ş₁⁵), совместности (-ş₂⁵); транзитивные (-t₁-, -dir₁⁴-, -ir/-ar-, -iz⁴-, -irt/-art, -izdir⁴), количественно-временные (-la-/lə-, -ala-/ələ-, -mala-/mələ-, -ix⁴-, -msin⁵-, -əclə-, -qun- и др.).

Классификация по значению словообразовательных элементов объекта исследования позволяет нам перейти к выявлению принципов

семантической организации внутриглагольных производных с тем, чтобы установить соотношение между структурной и семантической организациями этих единиц.

3.2. Семантическая организация структурных типов производных. Известно, что семантика производного слова опирается на семантику производящего и словообразующих формантов, а также на значения словообразовательного типа (модели).

В настоящем разделе анализируются те принципы и закономерности взаимодействия сем словообразовательных элементов (производящих баз и формантов), которые определяют семантическую организацию внутриглагольных производных. Как в русском языке, так и в азербайджанском все структурные типы производных делятся на двухкомпонентные (A_1+B_1 , A_1+B_3 , A_3+B_1 , A_3+B_3) и многокомпонентные (A_2+C_1 , A_2+C_2 , A_2+C_5 , A_3+C_1 , A_3+C_2 , A_3+C_5). К первым (двухкомпонентным) в русском языке относятся обычно сочетания ненаправленных и неопределенных глаголов с формантами количественно-временного и специально-результативного значения, а также с формантом безличности (непроизвольности): *езж-а-ть*, *де-ва-ть*, *по-бегать*, *от-грохать*, *за-бормотать*, *по-малчи-вать*, *на-храм-ывать*, *на-любоваться*, *руб-ану-ть*, *долб-ану-ть*, *взбушевать-ся*, *на-бранить-ся*, *танцевать-ся*, *молчать-ся* и т.п. В азербайджанском языке к данным типам относятся производные – сочетания направленных глаголов с формантами страдательности (*tala-n-maq*, *yol-un-maq*, *as-il-maq*, *səp-il-mək*, *güd-ül-mək* и т.п.) и количественно-качественной характеристики действия (*vür-nux-maq*, *tix-nas-maq*, *bur-cux-maq* и т.п.); ненаправленных глаголов с формантами совместности (*banla-ş-maq*, *ağla-ş-maq*, *əşnə-ş-mək*, *yat-ış-maq* и т.п.) и транзитивности (*qalx-ış-maq*, *qorx-uz-maq*, *durğ-uz-maq* и т.п.). Абсолютно-пассивная валентность указанных формантов исключает возможность развертывания данных типов производных в следующие степени производности в обоих языках.

Многокомпонентные типы производных в русском языке состоят обычно из сочетания направленных и предельных глаголов с формантами пространственного, количественно-временного, специально-результативного и возвратного значений (*заде-ва-ть*, *на-крыть*, *в-клась*, *намек-ну-ть*, *за-нести*, *обо-йти*, *раз-гадать*, *на-рисовать*, *до-ехать*, *с-тереть*, *виль-ну-ть*, *шаг-ну-ть*, *мыть-ся*, *учить-ся*, *брить-ся* и т.п.).

Наличие формантов активно-пассивной валентности в составе данных типов единиц создает благоприятное условие для их развертывания в следующие степени производности. Например, производные VII структурного типа A_3+C_2 русского языка *дернуть*, *глотнуть*, *ругнуть*, *шагнуть* и т.п. развертываются в следующем порядке: наличие форманта -ну- со значением однократности позволяет сочетаться им с пространственными и специально-результативными формантами в трехместной конструкции $A_3+C_2+C_1$ (*за-глотнуть*, *вз-дернуть*, *раз-двинуть*, *вы-черкнуть* и т.п.); появление пространственных и специально-результативных формантов у данных глаголов обуславливает их развертывание в четырехместную конструкцию $A_3+C_2+C_1+C_1$ с формантами продолжительности -ива₁-, -а₁- (*заглат-ыва-ть*, *вздерг-ива-ть*, *раздвиг-а-ть*, *вычерк-ива-ть* и т.п.); форманты со значением имперфективности (продолжительности) обеспечивают развертывание направленных производных уже в пятиместную конструкцию $A_3+C_2+C_1+C_1+V_3$ за счет -ся₂ со значением страдательности (*заглатывать-ся*, *вычеркивать-ся*, *припугивать-ся*, *раздвигать-ся* и т.п.).

В азербайджанском языке развертывающиеся (многокомпонентные) типы внутриглагольных производных – это обычно сочетания направленных глаголов с формантами понудительности (*qan-dir-maq*, *tök-dür-mək*, *kəs-dir-mək*, *doğra-t-maq*, *daşı-t-maq* и т.п.) и ненаправленных глаголов с формантами транзитивности (*ayıl-t-maq*, *kiri-t-mək*, *sıcra-t-maq*, *az-dir-maq*, *sürüş-dür-mək*, *art-ır-maq*, *bit-ir-mək* и т.п.). Указанные форманты также обладают свойством активно-пассивной валентности и создают благоприятное условие для развертывания этих глаголов в последующие степени производности. Например, наличие формантов понудительности позволяет производным типа A_2+C_1 (*qan-dir-maq*, *kəs-dir-mək* и т.п.) развертываться в конструкцию $A_2+C_1+V_3$ за счет форманта страдательности (*qandır-il-maq*, *kəsdir-il-mər*, *gizləd-il-mək* и т.п.). От некоторых глаголов понудительного залога вторично образуются производные с каузативным (понудительным) значением. Этот процесс происходит за счет развертывания производных типа A_2+C_1 (*ələ-t-mək*, *bəzə-t-mək*, *daşı-t-maq* и т.п.) в трехместную конструкцию $A_2+C_1+C_1$ (*ələt-dir-mək*, *bəzət-dir-mək*, *daşı-t-dir-maq* и т.п.). Форманты понудительности позволяют данным производным развертываться далее в четырехместную

единицу ($A_2+C_1+C_1+B_3$) присоединением к ним форманта страдательности (*ələtđir-il-mək, bəzətđir-il-mək, daşıtdır-il-maq* и т.п.).

3.3. Определение сходств и различий в семантической организации внутриглагольных производных русского и азербайджанского языков. Как в русском, так и в азербайджанском языках, внутреннее словообразование глагола, как и все другие участки порождения новых слов, подчиняется, главным образом, определенным закономерностям семантической совместимости словообразовательных элементов в одной речевой цепи.

Главными релевантными (категориальными) значениями исходных элементов (производящих глаголов), регулирующими систему внутриглагольного словопроизводства в русском языке, являются предельность / непредельность, направленность / ненаправленность действия. В азербайджанском языке этим признаком является только направленность и ненаправленность исходных глаголов, предельность/непредельность несвойственна азербайджанскому глаголу.

Словообразовательные форманты русского языка неодинаковы как по структуре, так и по содержанию. По своим категориально-словообразовательным значениям все они делятся на: пространственные, количественно-временные, специально-результативные, залоговые и выражающие безличность (непроизвольность).

Внутриглагольное словообразование азербайджанского языка осуществляется в основном за счет залоговых формантов. В отличие от русского языка, в азербайджанском все глаголы вступают в залоговые отношения и участвуют в образовании залоговых форм. Несколько формантов азербайджанского языка служат для качественно-количественной характеристики действия.

В азербайджанском языке нет аффиксов пространственной и специально-результативной семантики. Данные значения выражаются в нем аналитическим способом.

Все структурные типы и русского, и азербайджанского языков по-своему характеризуются взаимоотношением названных значений словообразовательных элементов.

В заключении систематизируются все полученные результаты и делаются выводы. Отмечается, что для целостного системного представления об объекте исследования необходимо как синхронное, так и диахроническое его рассмотрение с разграничением вопросов двух этих аспектов.

Синхронный системный анализ внутриглагольного словообразования обеспечивает выявление определенных принципов структурно-семантической организации производных в русском и азербайджанском языках.

Сравнительно-типологическое же исследование дает возможность как для установления тождественных и различительных особенностей внутриглагольного словообразования двух разносистемных языков, так и открывает более широкие возможности для качественно нового подхода к решению проблем глаголообразования в русском и азербайджанском языках в отдельности.

Анализ проблем, связанных с внутриглагольным словообразованием русского и азербайджанского языков позволяет нам прийти к следующим выводам:

1. Словообразование – двустороннее, формально-семантическое явление, приводящее к структурно-семантическому изменению какого-либо слова. Одностороннего (либо формального, либо семантического) словообразования не может быть, поэтому считаем, что только морфологическим способом может быть образовано новое слово.

2. Должны быть определенные границы между способами словообразования и способами номинации вообще, с одной стороны, между словообразованием и словоупотреблением, с другой. Словосокращение (аббревиация), сращение (лексико-синтаксический способ), лексико-семантический способ не способы словообразования, а способы номинации. Словообразование также является одним из способов номинации.

Субстантивация, адъективация, прономинализация, адвербиализация, а также другие переходные между частями речи явления не могут быть названы словообразованием, так как при этом не изменяется ни форма, ни значение слова, а изменяется только функция слова, что является результатом словоупотребления. Это функциональная омонимия, а омонимия, синонимия и многозначность не могут быть рассмотрены как словообразование, так как между ними устанавливается отношение сосуществования, а не производности, хотя в историческом и лексикологическом плане установление такого отношения в принципе возможно.

3. Словообразование (дериватология) как наука изучает живые формально-семантические связи между словами. Поэтому очень важным является разграничение синхронного и исторического

(диахронного) пласта словообразовательной науки. В принципе каждое слово имеет свою историю образования, что изучает этимология как наука. Единицей изучения словообразования является производное, характеризуемое структурной и семантической модифицированностью. Производным считается слово, имеющее одновременно свое производящее, через которое его можно объяснить. Если его не было или уже нет, значит, данное слово является объектом диахронии.

4. Все частоупотребительные производные (в том числе внутриглагольные) подвергаются историческому процессу – опрощению. Главной причиной опрощения производных является фразеологизация (идиоматизация) семантики производных. Чем выше степень фразеологизации семантики, тем больше степень опрощения производных. Аналогично с фразеологическими единицами, по степени спаянности компонентов (опрощения) все бывшие производные (в том числе внутриглагольные) можно делить на словообразовательные сращения, единства и сочетания.

5. Все существующие производные (в том числе внутриглагольные) имеют определенный механизм образования и развертывания, который управляется системными принципами (законномерностями) формально-семантической организации производных. И эти принципы могут быть установлены.

6. Все выше сказанное в одинаковой степени относится как к русскому, так и к азербайджанскому языку, несмотря на их генеалогическую и морфологическую разницу, поскольку на языковом уровне и процесс словообразования (в том числе внутриглагольное) имеет универсальный характер. Различия касаются только речевого уровня организации производных двух разносистемных языков. Сравним: а) языковая организация, например, глаголов размещиваться и qatışdırılmaq: мешать + раз- + -ива- + -ся, qat + -ış- + -dır- + -ıl-; qat-ış-dır-ıl-maq.

Языковая (словообразовательная) организация производных (в том числе внутриглагольных) подчиняется валентностно-дистрибутивным особенностям их элементов, а речевая (морфемная) организация производных характеризуется строгой формальной диспозицией элементов в русском и азербайджанском языках в отдельности. В русском языке диспозиция (расположение) элементов по

отношению к корню и грамматическому аффиксу не так последовательна, как в азербайджанском языке.

7. Сравнительно-типологическое исследование внутриглагольного словообразования русского и азербайджанского языка на основе системно-структурной концепции позволила моделировать весь данный участок в обоих языках, определить его тождество и различие как на потенциальном, так и на функциональном уровнях.

Основные положения и результаты диссертации отражены в следующих публикациях:

1. Глагольное словообразование в русском и азербайджанском языках. Баку: Мутарджим, 2008, 263 с. (монография).

2. Словарь сочетаемости словообразовательных элементов в русском языке (внутриглагольное словообразование). Методическое пособие. Баку, 2012, 212 с.

3. К вопросу об отглагольном словообразовании в русском и азербайджанском языках // Тезисы докладов научной конференции «Мутарджим». Баку, 1994, 44 с.

4. Глаголы с идиоматичной семантикой в русском и азербайджанском языках // Проблемы системной организации языка. Баку, 1998, с. 119-124.

5. К вопросу об элементах словообразовательного уровня русского языка // Системная организация языковых единиц. Баку, 1998, с. 47-50.

6. О формальной организации производных внутриглагольного словообразования // Тезисы докладов «Тагиевские чтения». Баку, 1999, с. 41.

7. О семантической организации производных внутриглагольного словообразования // Тезисы докладов «Тагиевские чтения». Баку, 2000, с. 52-53.

8. О префиксальных глаголах в современном русском языке // Тезисы докладов VI Республиканской научной конференции аспирантов и молодых ученых Азербайджана. Баку, 2000, с. 95-96.

9. О системе внутриглагольного словообразования в современном русском языке // Тезисы докладов международной научно-практической конференции «Язык образования и образование языка». Новгород, 2000, с. 130-131.

10. Теоретические вопросы разграничения синхронии и диахронии в словообразовании // Филологический сборник. Материалы международной научной конференции, посвященной 80-летию со дня рождения проф. М.Т.Тагиева. Баку: БСУ, 2001, с. 284-295.

11. Об отглагольном и внутриглагольном словообразовании в русском и азербайджанском языках // Humanitar elmlər (Problemlər, mülahizələr). Bakı: Tayfun, 2002, s. 104-112.

12. Классификация словообразовательных элементов внутриглагольного словообразования в русском и азербайджанском языках // Теоретические и практические вопросы преподавания гуманитарных и экономических дисциплин. Махачкала, 2002, с. 42-44.

13. О системных отношениях между элементами внутриглагольного словообразования русского и азербайджанского языков // Тезисы докладов «Тагиевские чтения». Баку: БСУ, 2002, с. 88-89.

14. О дереве зависимостей внутриглагольного словообразования в русском и азербайджанском языках // Актуальные проблемы изучения гуманитарных наук. Баку: Мутарджим, 2002, № 3, с. 72-76.

15. О внутриглагольных производных в русском и азербайджанском языках // Тезисы докладов «Тагиевские чтения». Баку: БСУ, 2004, с. 216-219.

16. О семантической организации двухкомпонентных внутриглагольных производных в русском и азербайджанском языках // Müasir dilçiliyin problemləri. Beynəlxalq elmi konfrans. Bakı, 2005, s. 79-80.

17. К проблеме внутриглагольного словообразования в русском и азербайджанском языках // Актуальные проблемы изучения гуманитарных наук. Баку: Мутарджим, 2006, № 3, с. 63-66.

18. Семантические классы исходных элементов внутриглагольного словообразования в русском языке // Elmi xəbərlər. Bakı, ADU, № 5, 2006, s. 36-41.

19. Опрощение как следствие идиоматизации производных слов // Elmi əsərlər. Bakı, BSU, № 1, 2006, s. 58-65.

20. Актуализация компонентов и глагольный вид // Русский язык и литература в Азербайджане. Баку, 2008, № 1, с. 13-14.

21. Элементы внутреннего словообразования глаголов русского и азербайджанского языков // Актуальные проблемы изучения гуманитарных наук. Баку: Мутарджим, № 3, 2008, с. 116-120.

22. Двухместные внутриглагольные производные русского и азербайджанского языков // Современные иностранные языки: проб-

лемы функционирования и преподавания. Материалы научно-практической конференции 12-13 ноября, Мозырь, 2008, с. 46-50.

23. Об актуализации значений видовых форм глагола в русском языке // *Filologiya məsələləri*. Bakı: AMEA-nın Əlyazmalar İnstitutu, № 3, 2008, s. 184-194.

24. О некоторых проблемах глагольного словообразования в русском и азербайджанском языках // *Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal*. Bakı, BDU, № 3(63), 2008, s. 85-88.

25. Конструктивная мощь элементов внутриглагольного словообразования в русском и азербайджанском языках // *Filologiya məsələləri*. Bakı: AMEA-nın Əlyazmalar institutu, № 6, 2008, s. 133-141.

26. Функциональный аспект элементов внутриглагольного словообразования в русском и азербайджанском языках // *Актуальные проблемы изучения гуманитарных наук*. Баку: Мутарджим, № 5, 2008, с. 103-110.

27. Синхронный и диахронный аспекты словообразовательного анализа // *Elmi xəbərlər*. Bakı, ADU, № 4, 2008, s. 15-22.

28. Словообразовательный потенциал «упрощенных» глаголов в современном русском языке // *Filologiya məsələləri*. Bakı: AMEA-nın Əlyazmalar İnstitutu, № 5, 2008, s. 131-139.

29. Опрощение глагольных производных в русском и азербайджанском языках // *Материалы всероссийского семинара «Методология обучения и повышения эффективности академической, социально-культурной и психологической адаптации иностранных студентов в российском вузе: теоретические и прикладные аспекты»*: Т. 1. Томск, 2008, с. 272-276.

30. Принципы семантической организации производных с вершиной *Аз* в русском и азербайджанском языках // *Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal*. Bakı, BDU, № 5(65), 2008, s. 53-56.

31. Структурно-семантическая организация внутриглагольных производных русского и азербайджанского языков // *Elmi axtarışlar (folklorşünaslıq: filologiya, fəlsəfə, tarix, incəsənət və nəzəriyyə aspektləri)*. AMEA-nın Folklor institutu. Bakı: Nurlan, № 1, 2009, s. 190-195.

32. Семантическая классификация словообразовательных формантов внутриглагольного словообразования русского и азербайджанского языков // *Elmi xəbərlər*. Bakı: ADU, № 1, 2009, s. 54-59.

33. Фразеологизация внутриглагольных производных в русском и азербайджанском языках // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. Курск, № 3, 2009, с. 97-100.

34. О словообразовании глагола в русском и азербайджанском языках // Filologiya məsələləri. Bakı: AMEA-nın Əlyazmalar institutu, № 1, 2009, s. 15-22.

35. Формальная организация внутриглагольных производных в русском и азербайджанском языках // Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal. Bakı, BDU, № 1(67), 2009, s. 95-97.

36. О словообразовании глаголов с постфиксом -ся в современном русском языке // Elmi axtarışlar (folklorşünaslıq: filologiya, fəlsəfə, tarix, incəsənət və nəzəriyyə aspektləri). AMEA-nın Folklor institutu. Bakı: Nurlan, 2009, № 2, s. 65-69.

37. Валентностно-синтагматическая характеристика элементов внутриглагольного словообразования в русском и азербайджанском языках // Сборник материалов VI Международного форума «Диалог языков и культур СНГ и ШОС в XXI веке». Баку, 8-11 ноября 2010 года. Москва, ИПК МГЛУ «Рема», 2011, с. 75-84.

38. О морфемной и словообразовательной структуре слов в азербайджанском языке // Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 88-ci ildönümünə həsr olunmuş II Beynəlxalq elmi konfransının materialları. II hissə, 4-7 may 2011-ci il. Bakı-Gəncə, s. 297-302.

39. К вопросу об основных атрибутах словообразования // Тағйев охулағи. Bakı, 2011, s. 248-254.

40. К вопросу об идиоматизации внутриглагольных производных в русском и азербайджанском языках // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського державного лінгвістичного університету. Серія: філологія, педагогіка, психологія. Київ, 2012, випуск 25, с. 148-153.

41. Русские приставочные глаголы в азербайджанском языке // Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 89-cu ildönümünə həsr olunmuş III Beynəlxalq elmi konfransın materialları. 2-5 may 2012-ci il. Bakı, 2012, s. 514-517.

42. Перевод на родной язык как один из способов определения словообразовательной структуры слова // Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 90-cu ildönümünə həsr olunmuş IV Beynəlxalq elmi konfransın materialları. 1-4 may 2013-cü il. Bakı, 2013, s. 459-461.

43. К вопросу о границах и способах словообразования в русском и азербайджанском языках. // Науковий вісник Національний педагогічний університет Українська Академія Наук. Київ–2014. С. 335-335.

44. Distinction between word-formation, morfogenesis and inflection. // w.w.w. bretj.com. International journal of Current Life vol.4, Issue 9. 2014. pp. 5952-5955.

45. Müasir Azərbaycan dilində əsnəbi sözlər problemi // Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 92-ci ildönümünə həsr olunmuş VI Beynəlxalq elmi konfransın materialları. II hissə. 5-7 may 2015-ci il. Bakı, Azərbaycan səh. 339-341.

46. Процесс идиоматизации производных в русском и азербайджанском языках. // Тағйев охуларı. Bakı: Mütərcim, 2015. №1. səh. 70-74.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ SLAVYAN UNİVERSİTETİ

Əlyazma hüququnda

VALEH BAYRAM OĞLU NƏSİBOV

MÜASİR RUS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ
FELDAXİLİ SÖZ YARADICILIĞININ PROBLEMLƏRİ

İxtisas: 5714.01 – Müqayisəli-tarixi və müqayisəli-tipoloji dilçilik

Filologiya üzrə elmlər doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilən dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2015

Dissertasiya işi Bakı Slavyan Universitetinin
Müasir rus dili kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Rəsmi opponentlər: filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Elmira Seyid Məmməd qızı Məmmədova

filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Qəzənfər Şirin oğlu Kazımov

filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Lalə Hüseyn qızı Quliyeva

Aparıcı müəssisə: Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Azərbaycan dilçiliyi və Rus dili və onun tədrisi
metodikası kafedraları

Müdafiə « 24 » 06 2015-ci il tarixdə saat _____ Bakı
Slavyan Universiteti nəzdində filologiya üzrə doktorluq və fəlsəfə doktoru
elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyaların müdafiəsini
keçirən D.02.071 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1014, Bakı şəhəri, S.Rüstəm küçəsi, 25

Dissertasiya ilə Bakı Slavyan Universitetinin kitabxanasında tanış
olmaq olar.

Avtoreferat « _____ » _____ 2015-ci ildə göndərilmişdir.

D 02.071 Dissertasiya Şurasının elmi katibi
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

N.R.Muqimova

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Söz yaradıcılığı yeni sözlərin əmələ gəlməsi prosesini və üsullarını öyrənən dilçilik şöbəsidir. Müstəqil mövcudluğunun nisbətən az bir zamanında söz yaradıcılığı elmi özünün bir çox başlıca məsələlərinin həllində, öz obyektinin öyrənilməsi prinsiplərinin və yollarının inkişafı və təkmilləşdirilməsində müəyyən nailiyyətlər əldə etmişdir. Bu gün söz yaradıcılığı dilçilik bəhsləri ierarxiyasında özünün layiqli yerini tutmuşdur və digər bəhslərə daxil olmayan spesifik işlə (yeni sözlər necə yaranmış, yaranır və yarana bilər?) sualına cavabla məşğul olur.

Tədqiqat mövzusunun aktuallığı. Dissertasiya ən aktual mövzulardan birinə - rus və Azərbaycan dillərində feldaxili sözyaratma problemlərinə həsr olunmuşdur. Tədqiqatın aktuallığı felin törəmələrin struktur-semantik əlaqələrinin və münasibətlərinin öyrənilməsi vacibliyi və onların rus və Azərbaycan dillərində işlənməsi problemləri ilə izah olunur. Törəmələr semantik strukturlarının dəyişkənliyi və onların zaman baxımından inkişafı ilə fərqlənirlər. Feldaxili törəmələrin elementləri arasındakı qarşılıqlı əlaqələr məsələsi müəyyən çətinlik yaradır və buna görə də böyük tədqiqat marağı doğurur. Ayrı-ayrı törəmələr müxtəlif dərəcədə motivasiya və bölünmə malik olurlar və dilin sinxron vəziyyəti nöqtəyi nəzərdən müxtəlif cür təhlil olunurlar ki, bu da hər hansı bir törəmə felin sistem əhəmiyyətini təyin edən paradiqmatik və sintaqmatik münasibətlərin dialektikasında öz əksini tapır. Deməli, felin yaranmasında sinxroniya və diaxroniya obyektlərinin sərhədlərinin müəyyənləşdirilməsi, feldaxili törəmələrin elementlərinin qarşılıqlı əlaqəsinin öyrənilməsi, onların struktur-semantik təşkilinin prinsiplərinin təyin olunması həm nəzəri, həm də praktik söz yaradıcılığı üçün böyük məna kəsb edir. Bu problemlərin araşdırılması müqayisəli-tipoloji metodun əsasında aparılır ki, bu da nəinki bu sahədə müəyyən oxşar və fərqli cəhətlərin aşkarlanmasına imkan verir, həm də bu problemlərin ayrı-ayrılıqda rus və Azərbaycan dillərində həllində keyfiyyətə yeni yanaşmaya əsas yaradır.

“Tutuşdurucu tədqiqatın mahiyyətini dil şöbələrinin hansına aid olmağından asılı olmayaraq izofunksional fenomenlərin sistemli-funksional tutuşdurulması kimi ayırd etmək olar. Tutuşdurma proseduru bir prinsipə əsaslanır: tutuşdurulan obyektlərə fəaliyyətdə olan sistemlər kimi baxılır,

onların müqayisəsi bu sistemlərin daxili təşkili və fəaliyyəti üçün relevant əlamətlər əsasında aparılır”¹.

Tədqiqatın obyektini fellərin daxili (feldən fel) sözyaratma prosesidir.

Tədqiqatın predmeti rus və Azərbaycan dillərində feldaxili söz yaradıcılığının bütün vahidləri – həm əsli, törədici (сестъ, встать, любить, гореть və s.; oturmaq, durmaq, vurmaq, sevmək, yanmaq və s.), həm də törəmə (присестъ, вставать, влюбитъся, загорать və s.; oturtmaq, durğuzmaq, sevişmək, yandırmaq və s.) felləridir.

Dissertasiya işinin **məqsədi** rus və Azərbaycan dillərinin feldaxili söz yaradıcılığının bütöv sistemli-tipoloji tədqiqədir.

Bu məqsədə aşağıdakı **vəzifələrin** həlli ilə nail olunur:

– rus və Azərbaycan dillərində feldaxili sözyaratmanın işlənməsi dərəcəsinin öyrənilməsi;

– tədqiqat obyektinin ayrılması;

– feldaxili söz yaradıcılığında diaxroniya və sinxroniya hadisələrinin öyrənilməsi;

– feldaxili söz yaradıcılığında frazeologiyanın (idiomatikləşmənin) rolunun aşkar olunması;

– rus və Azərbaycan dillərində feldaxili sözyaratma elementlərinin siyahısının tutulması;

– feldaxili sözyaratma elementlərinin valentlik-sintaqmatik təsnifatı;

– törəmə fellərin struktur-funksional tərtibat prinsiplərinin təyin olunması;

– törəmə fellərin semantik tərtibat prinsiplərinin müəyyən olunması və tədqiqat obyektinin formal və semantik təşkili arasındakı qarşılıqlı münasibətin öyrənilməsi;

– rus və Azərbaycan dillərində feldaxili sözyaratmada oxşar və fərqli cəhətlərin müəyyən olunması.

Tədqiqatın metodları. Rus və Azərbaycan dillərinin feldaxili söz yaradıcılığının sistemli-tipoloji təhlilini həyata keçirmək məqsədilə işdə dörd əsas metoddan istifadə olunur: inteqral metod (bütöv təhlil metodu), valentlik-distributiv metod, komponent təhlili metodu, tutuşdurma metodu.

¹ Неисеменко Н.П. О некоторых аспектах деривационного синтеза при сопоставительном изучении славянских языков //Сопоставительное изучение словообразования славянских языков. М.: Наука, 1987, с.83

Tutuşdurulan dillərdən hər biri digəri ilə qarşılıqlı əlaqədə, vahid nəzəriyyə və vahid yanaşma əsasında tədqiq olunur.

Tədqiqat materialı (əslı və feldaxılı törəmə fellər) rus və Azərbaycan dilinin müxtəlif leksikoqrafik mənbələrindən birbaşa seçilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, burada ilk dəfə olaraq rus və Azərbaycan dillərinin feldaxılı söz yaradıcılığının sistemli-stuktur tipoloji təhlili verilir.

İlk dəfə rus və Azərbaycan dillərində feldaxılı törəmələrin formal (struktur-funksional) və semantik tərtibatı və bu iki tərtibat arasındakı sistemli əlaqələr aşkarlanır, iki müxtəlif sistemli dilin feldaxılı söz yaradıcılığında oxşar və fərqli cəhətlər müəyyən olunur.

İşin nəzəri əhəmiyyəti onun hər hansı bir tədqiqat obyektinə sistemli yanaşma üçün nümunə olmasındadır. Rus və Azərbaycan dillərinin feldaxılı söz yaradıcılığının sinxroniya və diaxroniyada statik və dinamik araşdırılması bu proses haqqında tam təsəvvür yaradır. Feldaxılı törəmələrin elementləri arasındakı sintaqmatik və paraiqmatik münasibətlərin sistemli-tipoloji tədqiqi, struktur-semantik prinsiplərin müəyyən olunması bu sahədə təkə izomorf və allomorf əlamətlərin ayırd edilməsi üçün deyil, həm də bir dilin faktları fonunda digər dilin törəmələrinin formal-semantik tərtibatının bəzi həll olunmamış problemlərini açıqlanır.

Tədqiqatın praktik dəyəri. Dissertasiyanın əsas hissəsi tələbələr üçün tədris vəsaiti kimi çap olunmuşdur. İşdə əldə olunmuş nəticələr rus dilinin tədrisi prosesində, dilçiliyin “Rus və Azərbaycan dillərinin söz yaradıcılığı sisteminin müqayisəli tipologiyası”, “Rus və Azərbaycan dillərinin söz yaradıcılığı sistemi sinxroniya və diaxroniyada” kimi sahələrində tətbiq oluna bilər. Adı çəkilən mövzular mühazirə kurslarında, praktik dərslərdə, magistraturada xüsusi kurs və seminarlarda istifadə oluna bilər (və artıq kafedranın işində tətbiq olunur).

Dissertasiyanın materialı bəzi qüsurları olan rus dilinin söz yaradıcılığı lüğətinin təkmilləşdirilməsində və belə bir lüğəti ümumiyyətlə olmayan Azərbaycan dilində söz yaradıcılığı lüğətinin tərtib olunmasında istifadə oluna bilər.

Müdafiəyə aşağıdakı müddəalar çıxarılır:

1. Rus və Azərbaycan dilçiliyində tutuşdurucu tədqiqə ehtiyacı olan ən vacib sahələrdən biri feldaxılı söz yaradıcılığıdır. Belə tədqiqin relevant prinsipi struktur-tipoloji təhlildir, hansı ki feldaxılı törəmələrin elementləri arasındakı paradiqmatik və sintaqmatik münasibətlərin müəyyən edil-

məsinə, həmçinin bu sahədə oxşar və fərqli cəhətlərin aşkar olunmasına imkan yaradır.

2. Tədqiqat obyektini haqqında bütöv təsəvvür onun həm sinxronik, həm də diaxronik baxımdan mümkün olur. Bu mənada birtərəfli yanaşma onun bir hissəsinin diqqətdən kənar qalmasına səbəb olur.

3. Mənanın frazeolojişməsi (idiomatikləşməsi) bir universal hadisə kimi dilin söz yaradıcılığı şöbəsini də əhatə edir və çoxlu sayda rus və Azərbaycan dilləri törəmələrinin, o cümlədən feildaxili törəmələrin sadələşməsinə (daşlaşmasına) gətirib çıxarır. Frazeoloji vahidlər kimi feildaxili törəmələr də semantikasının idiomatikləşməsi və komponentlərinin bitişməsi dərəcəsiindən asılı olaraq frazeoloji qovuşma, uyuşma, birləşməyə bölünürlər.

4. Bütün (o cümlədən feildaxili) törəmələrin əmələ gəlməsi sözyaratma elementlərinin bir xətt sırasında formal-semantik birləşmə qanununa tabedir. Elementlərin formal birləşməsi dedikdə törəmələrin tərkibində morfemlərin sadəcə nitq ardıcılığı deyil, sözyaratma elementlərinin (törədən baza və formantların) struktur birləşməsi nəzərdə tutulur. Belə birləşmə onların valentlik-sintaqmatik xüsusiyyətləri ilə idarə olunur.

5. Törəmələrin formal (struktur) təşkili sözyaratma elementlərinin mənaca bir yerə gəlməsi/gəlməməsi ilə tənzimlənir, çünki elementlərin formal birləşməsi onların kommunikativ məqsədyönlüyünə tabe olur. Formal (struktur) və semantik tərtibatlar arasında müəyyən uyğunluqlar mövcuddur, bununla belə semantik tərtibat aparıcı rol oynayır. Lakin tədqiqatın başlanğıc məqamı kimi formal tərtibatın xüsusiyyətlərinin aşkar olunması götürülür ki, bu da təhlilin rahatlığı ilə bağlıdır: formal tərtibat müşahidə səviyyəsində, semantik tərtibat isə daha dərində olur.

İşin aprobasiyası. Dissertasiyanın əsas müddəaları məruzə şəklində ali məktəblərarası respublika konfranslarında, BSU-da Tağıyev oxularında, Azərbaycanın və yaxın xaricə müxtəlif nəşriyyatlarında çıxan məqalələrdə (1994-2013-cü illər), “Rus və Azərbaycan dillərində feli sözyaratma” monoqrafiyasının BSU-nun pədaqoji fakültəsinin müasir rus dili kafedrasında müzakirəsində aprobasiya keçmişdir (18 sayılı 04.06.2008-ci il tarixli protokol). Monoqrafiya tədris prosesində tətbiq olunmuş, magistraturada “Sinxroniyada və diaxroniyada söz yaradıcılığı sistemi” xüsusi kursu üzrə dərslərdə istifadə olunmuşdur.

Dissertasiyanın strukturu və həcmi. Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri onun strukturunu müəyyənləşdirmişdir. Dissertasiyanın əsas mətni 235 səhifədə şərh olunur. İşin ümumi həcmi 260 səhifə təşkil edir.

İŞİN MƏZMUNU

Girişdə dissertasiya mövzusunun seçimi və aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqat işinin məqsədi, vəzifələri, metodları müəyyənləşdirilir, onun elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti açıqlanır, müdafiə üçün irəli sürülən müddəalar təqdim olunur.

Dissertasiyanın “Feldaxili söz yaradıcılığı sisteminin təsvirinin metodoloji və linqvistik zəminləri” adlı birinci fəslində bu sahədə problemlərin rus və Azərbaycan dillərində işlənmə dərəcəsi müəyyənləşdirilir, tədqiqat obyektinin təhlilinin nəzəri platforması təqdim olunur. Qeyd olunur ki, yalnız sistemli-struktur yanaşma dil hadisələrinin, o cümlədən feldaxili söz yaradıcılığının bütün suallarına tam və qanəedici şəkildə cavab verə bilər.

Dissertasiyanın ikinci fəslə – **“Rus və Azərbaycan dillərində fellərin sözyaratma xüsusiyyətləri”** feldaxili söz yaradıcılığında törəməlik istiqamətlərinin müəyyən olunması məsələlərinə, feldaxili törəmələrin yaranmasının sinkron və diaxron aspektlərinə, bu törəmələrin idiomlaşması və daşlaşması probleminə, onların bu əsasla təsnifatına, həmçinin rus və Azərbaycan dillərində feldaxili sözyaratmanın qarşılıqlı nisbətində həsr olunmuşdur.

İkinci fəslin birinci paragrafında söhbət rus və Azərbaycan dillərinin söz yaradıcılığı sistemində felin rolundan və yerindən gedir.

Mərkəzi nitq hissəsi kimi fel həm özü, həm də digər leksik-qrammatik söz növləri ilə törəməlik münasibətinə girərək, söz yaradıcılığının bütün sahələrini birləşdirir.

Rus dilinin feldən əmələ gələn böyük bir hissəsini fellərin özləri təşkil edir. Demək olar ki, hər bir felin sözyaratma yuvası feli törəmələr hesabına qurulur və dayanır. Bu rus dilində feldaxili sözyaratmanın vasitə və üsullarının çoxsaylılığı və müxtəlifliyi ilə bağlıdır. Burada bütün sözyaratma formantları – prefiksələr, postfiksələr, suffiksələr, həmçinin onların kombinasiyası fəal iştirak edir: *работать*→*про-работать*, *кричать*→*крик-нуть*, *учить*→*учить-ся*, *читать*→*на-читать-ся*, *ходить*→*по-хаживать* və s..

Azərbaycan dilində söz yaradıcılığı ancaq suffiksəl elementlərin ardıcıl olaraq köklə birləşməsi hesabına başa gəlir: al-dır(maq), vur-uş(maq), ax-ıd-ıl(maq) və s. Ona görə Azərbaycan dilində rus dilinə nisbətən feli törəmələr azlıq təşkil edir.

Rus və Azərbaycan dillərində feldən xarici (digər nitq hissələrinin – transpozitiv) sözyaratma məsələlərinə V.V.Vinoqradov, Y.A.Zemskaya, T.P.Lomtev, V.V.Lopatin, R.S.Mirzəyev, A.N.Tixonov, N.M.Şanskiy, S.Cəfərov, M.Hüseynzadə və b. kimi görkəmli dilçilərin işlərində rast gəlmək olur.

Feldaxili söz yaradıcılığı dilçi alimlər tərəfindən əsasən təzyaratma və növyaratma ilə bağlı formayaratma kontekstində (bax: A.N.Tixonov, T.B.Alisova, A.B.Bondarko, L.L.Bulanin, Z.M.Volotskaya, L.M.Demidenko və b.) tədqiq olunmuşdur. Bu haqda təfərrüata varmadan, E.Koşmiderin, S.Kartsevskinin, N.A.Yanko-Trinitskayanın, İ.Q.Miloslavskinin, R.S.Mirzəyevin və b. ardınca müxtəlif tərzli və növlü felləri, hətta invariant səviyyədə (hərəkətdə birdəfəlik – çoxdəfəlik, daxili həddin məhdudluğu və qeyri-məhdudluğu, bitmişlik-bitməmişlik, aktivlik-passivlik və s.), bir sözün müxtəlif formaları kimi deyil, yeni sözlər kimi qəbul edirik.

Bir mərkəzi nitq hissəsi kimi söyləmin “konstruktiv özəyi” olaraq, fel həm struktur, həm də məzmun nöqteyi-nəzərindən ən çəvik və dəyişkən söz kateqoriyasıdır. Çoxlu sayda mürəkkəb morfoloji stukturulu fellər tarixi “daşlaşma” prosesinə məruz qalmış və qalır, sadələşmiş bölünməz olmuş və olurlar. Məsələn: *забыть, поступить, выбраться, добратся, представить, нестись, поклониться, притвориться, развернуть, соотнести, расстаться, заступиться, отчитаться, предположить* və b.; *vurulmaq, sevinmək, tapınmaq, keçinmək, ərinmək, döyünmək, dolanmaq, alınmaq* və s.

Bu səbəbdən sinxronik və diaxronik, tarixi və müasir sözyaratmanın obyekt və məsələlərinin ayrılması çox vacibdir.

İkinci fəslin ikinci paragrafi feldaxili sözdüzəltmənin sinxronik və diaxronik aspektlərinə həsr edilir.

Müasir (sinxron) söz yaradıcılığı sistemi eyni vaxtda mövcud olan söz vahidləri arasındakı canlı formal-semantik əlaqələri öyrənir. Sinxron sözyaratma təhlilinin metodikasının işlənilib hazırlanmasında Q.O.Vinokurun, Y.A.Zemskayanın, A.N.Tixonovun, İ.S.Uluxanovun və b. işləri çox böyük rol oynamışdır. Q.O.Vinokurun “Törəmə əsaslı sözün mənası həmişə ilkin münasib əsasın mənasına istinad vasitəsilə təyin oluna bilir, münasib əşyanın təsviri birbaşa deyil, məhz bu cür izah olunması söz mənalarının öyrənilməsində başlıca linqvistik vəzifəni təşkil edir”... “Törəmə əsas haqqında o zaman və o vaxta qədər danışmaq olar ki, nə vaxta qədər ki, onunla əlaqələndirilən qeyri-törəmə əsas olsun...” Sinxron sözyaratma təhlili zamanı mütləq elementlərin sistem əlaqələrini ayırd

etmək, öyrənilən elementin fəaliyyətdə olan dil sisteminin digər həmcins elementləri arasında yerini təyin etmək lazımdır; ancaq bu yolla hər bir elementin mahiyyətini və funksiyasını düzgün müəyyən etmək olar”¹ deyimləri dilçiliyin (söz yaradıcılığının) qızıl fonduna daxil olmuş və indiyə qədər öz qiymətini itirməmişdir. Bu müddəalara əsaslanaraq biz də hazırkı işdə rus dilində: *решать – решить, кричать – крикнуть, сидеть – сидеть, рухнуть – рухнуть, расти – расти, учить – учиться, моросить – поморосить, кипеть – кипятишь, бежать – избегаться, бушевать – побушевать, греметь – отгреметь, воспитать – воспитывать, говорить – договариваться* və s. kimi; Azərbaycan dilində: *asmaq – asılmaq, bəsləmək – bəslənmək, banlamaq – banlaşmaq, yayınmaq – yayındırmaq, yaşamaq – yaşatmaq, bişmək – bişirmək, düzülmək – düzülüşmək, yeritmək – yeritdirmək, tökmək – töküşdürmək, burmaq – burcuxmaq, qorxmaq – qorxuzma* və s. kimi fellər arasında motivasiya münasibətlərini görürük. Lakin rus dilində *сесть* və *сидеть, лечь* və *лежать, стать* və *стоять, слышать* və *слушать, быть* və *забыть, ставить* və *заставить, насть* və *пропасть, жуть* və *зажить, брать* və *разобраться* və b.; Azərbaycan dilində: *keçmək* və *keçinmək, vurmaq* və *vurulmaq, tapmaq* və *tapınmaq, sevmək* və *sevinmək* və b. kimi tarixən eyni növlü fellər arasında sinxron törəməlik münasibətləri yoxdur. Formal yaxınlığa baxmayaraq, onlar mənaca birbirindən ayrılmış və müxtəlif hərəkət və halların birbaşa, müstəqil işarəsinə çevrilmişlər. Göstərilən cütüklərin ikinci üzvünü birincisinin köməyi ilə izah etmək qeyri-mümkündür, çünki onlar “daşlaşmaya” məruz qalmışlar. Rus dilində belə fellər 1000-ə qədərdir, Azərbaycan dilində isə onlar nisbətən azdır.

Təəsüflə demək lazımdır ki, mövcud tədrisi və elmi ədəbiyyatda “daşlaşma” prosesinə lazımi diqqət yetirilmir və nəticədə sinxron və diaxron yanaşmaların obyektləri qarışdırılır.

İkinci fəslin üçüncü paragrafı rus və Azərbaycan dillərində törəmə sözlərin daşlaşmasına həsr olunmuşdur.

Hər bir törəmə söz yarandığı gündən xalqın sərvətinə çevrilir və öz tarixini yaşamağa başlayır. Cəmiyyətin sürətli inkişafı, mədəni, iqtisadi, siyasi sahələrdəki dəyişikliklər törəmə sözlərin fəaliyyətində, onların formal-semantik təşkilində də mütləq öz əksini tapır. Olur ki, morfemlərə

¹Винокур Г.О. Заметки по русскому словообразованию / Избранные работы по русскому языку. М.: Учпедгиз, 1959, с. 421, 425

bölünən törəmələr bir müddətdən sonra müəyyən səbəblərdən bölünməz olur, hər hansı bir təsəvvürün vasitəsiz simvoluna çevrilirlər. Belə sözlərə *стол, окно, мальчик, девушка, начальник, понедельник, прекрасный, устать, раздаться, добраться, напасть*və s. aid etmək olar. Çətin ki, bu gün kimsə onları keçmişdə törədən sözlərlə (*окно, стол, мальй, дева, начало, неделя, красный, стась, дать, брать, пась*) izah etsin və onları morfemlərə bölsün. Bu prosesə ilk dəfə V.A.Boqoroditski nəzər yetirmişdir və onu “sadələşmə” (daşlaşma) adlandırmışdır.

Sözlər üzərində müşahidələr göstərir ki, rus və Azərbaycan dilinin fəal leksikasının üçdə biri sadələşmə (daşlaşma) prosesinə məruz qalmışdır və qalır. Onun təsiri altına bütün qədim və çoxişlək sözlər düşür.

Sadələşmənin əsas səbəbləri aşağıdakılar sayılır: a) törədicilərin arxaikləşməsi; b) sözün morfem və sözyaratma strukturunu müəyyənləşdirən fonetik dəyişiklər; c) törədicilər və törəmələr arasındakı semantik əlaqələrdə pozuntular.

Ən fəal və təsirli səbəb, fikrimizcə, sözyaratma cütlüklərinin üzvləri arasındakı semantik pozuntulardır. Fikrimizcə, bu pozuntular onunla bağlıdır ki, həm dilin özü, həm də onun vahidləri hər vaxt obrazlılığa, ifadəliliyə can atır. Bu da onların semantikasının metaforikləşməsinə, frazeolojiləşməsinə gətirib çıxarır. Mənası olan bütün dil vahidləri ona yönəlmişlər ki, öz məzmunlarında tərkib hissələrinin məna cəmində daha çox məna bildirsinlər. Belə bir xüsusiyyətə həm də törəmə sözlər malikdirlər. Onların bu xüsusiyyətlərinə A.M.Peşkovski, M.V.Panov, Y.A.Zemskaya, İ.S.Uluxanov, İ.Q.Miloslavski, O.P.Yermakova və b. diqqət yetirmişlər. Törəmə sözlərin semantikasi və idiomlar arasındakı analogiya bu xüsusiyyəti idiomatiklik (və ya frazeoloji) adlandıрмаğa əsas vermişdir.

Bu əlamətə görə törəmələrin iki qrupa bölünməsi məntiqə uyğun olardı: 1) tamamilə idiomatikləşmiş, motivləşməyən və bölünməyən (daşlaşan) və 2) frazeoloji semantikalı (əlavə məna komponentli), sinxron motivlənən və bölünən törəmələr.

Birinci qrupa rus dilində *потомство, государство, водка, толковый, трудный, пытаться, представить, выбраться* və b.; Azərbaycan dilində *vurğu, çəkmə, korluq, alləşmək, keçinmək, gözləmək* və b. sözləri aid etmək olar.

İkinci qrupa rus dilində *учитель, машинист, бумажник, белойой, дневник, синяк, уходить², заговорить²* və b.; Azərbaycan dilində *yazıçı, başçı, soyutma, sızanaq, döyüşmək* və b. törəmələr aiddir.

Beləliklə, təsdiq etmək olar ki, çoxlu miqdarda rus və Azərbaycan törəmələri idiomatikləşmə nəticəsində daşlaşmaya məruz qalır. Belə sözlər arasında xeyli sayda fel vardır ki, onların da təhlilinə dördüncü paragraf həsr olunur (1.4).

Idiomatikləşmiş və artıq motivləşməyən fellərə, rus dilində məsələn, aşağıdakı prefiksəl və prefiksəl-postfiksəl felləri: *прикинуться, придраться, вырваться, заслужить, простираться, разобраться, одержать, поклониться, отчитать, расстаться* və s.; həmçinin -вер (*вернуть, завернуть, отвернуть* və s.), -бр- (*взобратся, избрать, перебраться* və s.); -верг- (*извергнуть, подвергнуть, свергнуть* və s.), -ключ- (*включить, выключить, исключить* və s.), -лож- (*возложить, наложить, отложить* və s.), -врат- (*возвратить, превратить, развратить* və s.); -раз- (*возразить, поразить, разразиться* və s.); -ста- (*встать, застать, пристать* və s.); -каз- (*доказать, наказать, приказывать* və s.); -станов- (*остановить, восстановить, постановить* və s.); -след- (*исследовать, обследовать, расследовать* və s.); -прос- (*допросить, спросить, запросить* və s.); -бы- (*добыть, забыть, прибыть* və s.); -да- (*выдаться, издать, продать, предать* və s.); -держ- (*одержать, издержать, поддержать* və s.); və başqa etimoloji kökləri olan felləri aid etmək olar.

Bütün bu felləri rus dilinin müasir vəziyyəti baxımından müəyyən bir hərəkətin bilavasitə, motivləşməyən işarəsi kimi təsəvvür olunurlar. Onlar daxili formalarını itirmiş, idiomatikləşmənin maksimal dərəcəsi nəticəsində daşlaşmaya məruz qalmışlar. Onların bu xüsusiyyəti bununla izah olunur ki, öz kökləri ilə bağlı heç bir əlaqəsi olmayan anlayışlar (hərəkətlər) bildirirlər. Məsələn, müqayisə edək: *кинуть (atmaq) – прикинуться (hiylə etmək), дать (vermək) – предать (satmaq), жить (yaşamaq) – нажать (yığmaq, toplamaq), ставить (qoymaq) – представить (təsəvvür etmək), брать (götürmək) – разобраться (aydınlaşdırmaq)* və s.

Azərbaycan dilinin feldaxili törəmələrində daşlaşmaya nisbətən az rast olunur. Faktik materialın təhlili göstərir ki, bir neçə söz istisna olmaqla, Azərbaycan dilinin bütün feldaxili törəmələri qeyri-frazeoloji semantikaya malikdirlər. Frazoloji (idomatik) semantikalı fellərə, məsələn: *sevinmək* (müqayisə et: *sevmək*), *vurulmaq (aşıq olmaq – vurmaqla müq.et), dəyişmək* (müq. et: *demək*), *keçinmək* (müq.et: *keçmək*), *görüşmək* (müq.et: *görmək*) və b. kimi felləri aid etmək olar.

Lakin həm rus, həm də Azərbaycan dillərində adı çəkilən fellərin idiomatikleşməsi eyni dərəcədə baş vermir, bu da özünü onların morphem və sözyaratma quruluşunda, yəni törəmliyində və bölümündə göstərir.

1.5. Daşlaşmaya məruz qalmış törəmə fellərin təsnifatı. Semantikanın frazeolojişməsi əlamətinə görə bütün feldaxili törəmələri iki hissəyə bölmək olar: qeyri-frazeoloji və frazeoloji semantikalı fellər. Birinci qrupa leksik mənalarnı onların tərkib hissələrinin mənalardan standart şəkildə çıxarılan fellər aiddir. müqayisə edək: *шагать*→*шаг-ну-ть*, *тол-кать*→*толк-ну-ть*, *ходить*→*хаж-ива-ть*, *сидеть*→*сиж-ива-ть*, *ехать*→*въ-ехать*, *лететь*→*вз-лететь*, *лечить*→*вы-лечить*, *читать*→*до-читать*, *петь*→*за-петь*, *скакать*→*об-скакать*, *забросить*→*забрас-ыва-ть*, *купать*→*купать-ся*, *работать*→*работать-ся* və b. rus dilində, *tapşırmaq*→*tapşır-ıl-maq*, *alışmaq*→*alışdır-ıl-maq*, *yaşamaq*→*yaşa-t-maq*, *əsnəmək*→*əsnə-ş-mək*, *sürümək*→*sürü-n-mək*, *qalxmaq*→*qalx-ız-maq*, *yatmaq*→*yat-ızdır-maq* və b. Azərbaycan dilində.

Tədqiqat obyektini fellərinin ikinci hissəsini frazeoloji (idiomatik) semantikalı vahidlər təşkil edir. Bu əlamətin onlarda əks olunma dərəcəsiindən asılı olaraq bu felləri də iki qrupa bölmək olar.

Birinci qrupa leksik mənalarnı onların tərkib hissələrinin mənalarnın cəminə və üçüncü əlavə məzmun komponentinə bərabər olan fellər daxildir. Bu fellər rus dilində *отдать*, *доизгратья*, *добегатья*, *от-делать*, *напугать*, *заговорить* (*утомить разговором*), *размечтаться*, *заносить* (*одежду до дыр*), *ездить*, *опросить*, *прожить*, *ослы-шаться*, *отлежаться* və b. kimi xüsusi-nəticəli sözlərdir. Bunların hamısının semantikasında onları təşkil edən elementlərin məna cəmindən başqa nə isə fərdi qəbul olunmuş daha bir məna var. Məsələn: *отсидеть* (до-вести до онемения, сидя в неудобном положении) fəli öz semantik strukturunda əlavə semalara “онемение” və “неудобное положение” malkidir, hansılar ki onun tərkib hissələri deyil, bütövlükdə sözdən çıxarılır.

Azərbaycan dilində belə fellərə *alınmaq* (*быть тронутым*), *уапх-maq* (*горько сожалеть*), *görüşmək* (*встретиться*), *virpихmaq* (*суетиться*) və b. fellər uyğun gəlir.

Bütün bu fellər müəyyən dərəcədə semantik idiomatikleşməyə məruz qalmışlar. Amma bu onların törəmliyində və bölümünə təsir etmir.

İkinci qrupa idiomatikleşməyə daha çox məruz qalmış, bunun nəticəsində daşlaşaraq bölünməz və qeyri-törəmə olmuş fellər daxildir. Bunlar *приказать*, *наказать*, *поклониться*, *подстегнуть*, *отнестись*,

нарваться, превратить, предпринять, выбраться, вернуть, доложить, достичь, найти, посягать və b. kimi fellərdir.

Azərbaycan dilində belə fellərin analoqu kimi, məsələn: *sevinmək (радоваться), alışmaq (привыкнуть), tapınmaq (преклониться), soyunmaq (раздеваться), dalaşmaq (драться), götürülmək (броситься бежать), itilmək (убираться)* və b. feldaxili törəmələri (tarixən) hesab etmək olar.

Zənnimizcə, həm forma, həm məzmununa görə bu sözləri felfrazeologizmlər adlandırmaq olar. Frazeoloji söz birləşmələri kimi, onlar da sabit daxili formalı müəyyən məfhumların birbaşa, sinxron cəhətdən motivləşməyən işarəsi kimi fəaliyyət göstərirlər.

1.6. Rus və Azərbaycan dillərində feldaxili sözyaratmanın müqayisəsi.

Həm rus, həm də Azərbaycan dillərində fel ən geniş sözyaratma əlaqələrinə malikdir.

O həm digər nitq hissələrinin, həm də fellərin özlərinin əmələ gəlməsində fəal iştirak edir. Rus felinin sözyaratma yuvalarının törəmələrinin əksər hissəsini feldaxili törəmələr təşkil edir, Azərbaycan dilində isə feldən yaranan sözlərin əksəriyyətini digər nitq hissələri təşkil edir. Bu onunla bağlıdır ki, rus dilinin feldən fel yaradıcılığında çoxlu miqdarda müxtəlif mənalı və tipli (prefiksəl, suffiksəl və onların kombinasiyalı) sözyaratma formantları iştirak edir. Azərbaycan dilində isə feldən felin yaranması əsasən növ mənalı suffiksəl formantların hesabına həyata keçir. Bu törəmələrin kiçik bir hissəsi başqa (adətən kəmiyyət) mənalı olur.

Həm rus, həm də Azərbaycan dillərində feldaxili sözyaratma törəmələri uzunmüddətli, tez-tez işlənmə nəticəsində mənadəyişkənliyinə və daşlaşmaya məruz qalırlar. Rus dilində bu proses Azərbaycan dilindən daha çox baş verir.

Daşlaşmanın əsas səbəbi törəmə sözlərdə özünü müxtəlif dərəcə göstərən semantika idiomatizməsidir.

Komponentlərin bitişməsi dərəcəsindən asılı olaraq idiomatik semantikəli törəmələr iki qrupa bölünürlər: az dərəcəli frazeoloji fellər, yüksək dərəcəli frazeoloji fellər.

Sonuncular frazeoloji söz birləşmələri kimi üç yarımqrupa bölünürlər: a) frazeoloji qovuşmalar (*забыть, отнять, достичь* və s.; *сойунmaq, tapınmaq* və s.); b) frazeoloji uyuşmalar (*задержатъ, возложитъ, завернутъ* və s.; *itilmək, dalaşmaq* və s.); c) frazeoloji birləşmələr

(*перебраться, прибыть, убыть* və s.). fellərin tədqiqat materialı hüdüdünda Azərbaycan dilində frazeoloji birləşmələrin analoqu yoxdur.

Dissertasiyanın üçüncü **“Rus və Azərbaycan dillərində feldaxili söz yaradıcılığının struktur-funksional təşkili”** adlı fəslə tədqiqat obyektinə tövəmələrinin sinxron formal təşkilinin öyrənilməsinə həsr edilmişdir. Burada feldaxili tövəmələrin yaranmasında iştirak edən sözyaratma elementlərinin siyahısı aşkarlanır, onların sistemli təsnifatı aparılır, birləşmə və funksional potensialı müəyyən olunur, rus və Azərbaycan dillərində feldaxili söz yaradıcılığının oxşar və fərqli xüsusiyyətləri göstərilir.

Bu fəslin birinci bölməsində feldaxili söz yaradıcılığının bütövlükdə sözyaratma inventarı təyin olunur. Bu inventarın əsas hissəsini əslə fellər təşkil edir. Onlar aşağıdakılardır: *писать, читать, бить, жить, беречь, жечь, любить, бояться, дать, есть, бежать, нести, подобраться, устранить, плясать, существовать, нравиться* və b. rus dilində: *anmaq, bacarmaq, tələsmək, oxumaq, sarsımaq, uçmaq, gəzmək, düşünmək, sevmək, almaq, ölmək, bilmək, sönmək, artmaq, bürümək, oxşamaq* və b. Azərbaycan dilində.

Tövəmələrin seqmentləşdirilməsi göstərdi ki, rus dilinin feldaxili söz yaradıcılığında 132, Azərbaycan dilində isə 34 sözyaratma formantı iştirak edir. Onlar aşağıdakılardır: *за-, от-, пере₁-, пере₂-, -ну-, -ива-, по-...-ива-, вз-...-ну-, вы-...-ся, по₁-, по₂-, про₁-, от-...-и-, от-...-ся, раз-...-ся, пере-...-ива-...-ся, раз-...-ива-...-ся* və b. rus dilində; *-н-, -ил₁-, -ил₂-, -ш₁-, ш₂-, -т-, -и-, -ш_{дир}-, -из_{дир}-, -и-, -мала-/малə-, -тала-, -наш-, -cut-, -хан-* və b. Azərbaycan dilində.

Sistemli tədqiqatın ikinci mərhələsi müəyyən olunmuş elementlərin daimi invariant əlamətlər əsasında təsnifatıdır (2.2). Belə əlamət kimi tərəfimizdən elementlərin tabelilik əlaqəsinə münasibəti götürülmüşdür. Bu əlamətə görə rus və Azərbaycan dillərinin çox saylı feldaxili söz yaradıcılığı elementləri 3 növə bölünür. Birinci növə (A) ancaq tabe etmək və həm müstəqil, həm də formantlarla birlikdə işlənmək potensialına malik olan, aktiv valentlik xassəli elementlər aiddirlər. Bunlar rus və Azərbaycan dillərindəki əslə (baza) fellərdir.

İkinci növə (B) ancaq tabe olmaq xassəsinə malik olan sözyaratma formantları, mütləq-passiv valentlikli elementlər daxildir. Belə elementlərə rus dilində *вз₂-, вы₂-, дез-, контр-, -ану-, -ива₂-, -ся₂-, -ся₃-, вы-...-ива-, на-...-ива-, по-...ива-, вз-...-ну, до-...-ся₂, от-...-ся₂* və b. (52); Azərbaycan dilində *-н₂-, -ил-, -ил₂-, -ш₂-, -тала-, -нух-, -наш-, -хан-, -marla-, -*

aclə-, -əzi-, -cux-, -cut-, -sin-, -mala-/mələ, -cala-, -qun-, -xul-, -ümsə- və b. (19) aiddirlər.

Üçüncü növ sözyaratma elementləri (C) özündə iki xassəni – tabe etmək və tabe olmaq xassələrini birləşdirir və aktiv-passiv valentliyə malikdirlər.

Bu cür xüsusiyyətə rus dilində 72 sözyaratma elementi (*do₁-, -na₁-, om₁-, -c₁-, c₃-, *вbi-...-u-, nepe-...-u-, в-...-ся, за-...-ся, про-...-ся* və b.); Azərbaycan dilində isə 13 formant (*-n₁-, -dir₁-, -dir₂-, -t₁-, -t₂-, -ş₁-, -ir⁴-, -şdir⁴-, -izdir⁴-, -mala-/mələ-, -iz²-, -ix⁴-, -lə-/ələ*) malikdirlər. Bu elementlərin aktiv-passiv valentliyi bir mürəkkəb dərəcəli konstruksiyanın (törəmənin) digərlərinə genişlənməsinə imkan verir. Müqayisə edək: *сmpoумь→до-сmpoумь→доcmpa-ува-мь* və b.; *dart(maq)→dart-ış(maq)→dartış-dir(maq)* və s.*

Sistemli xarakteristika ancaq sözyaratma elementləri növlərinin deyil, həm də bu növlərin bir-biri ilə potensial birləşmə imkanına görə yarımnövlərin aşkar olunmasını nəzərdə tutur. Bu prinsipə əsasən hər bir növ həm rus, həm də Azərbaycan dilində 3 real yarımnövbə bölünür.

Fellərin daxili sözyaratma elementlərinin formal növ və yarım-növlərinin müəyyən olunması onlar arasında asılılıq əlaqəsini aşkar etməyə şərait yaradır ki, bu da öz növbəsində törəmələrin elementlərinin müəyyən struktur tiplər daxilində tərtibat üsulunu, ardıcılığını təyin edir. Hər bir konkret element faktiki olaraq daxil olduğu sinfi təmsil edir: ona görə də onların sintaqmatikada bir-birinə olan münasibəti konkret elementlər (konkret sözlər) arasında deyil, siniflər (növlər) arasındakı münasibət kimi təmsil olunur.

Nitq düzümündə kontrastlıq təşkil edən və bir-birini inkar edən siniflər arasındakı sistemli münasibətin müəyyən olunması onları ierarxik qaydada nizamlamağa imkan verir. Bu məqsədlə konstruksiyaları digər elementlər hesabına mürəkkəbləşdirmək imkanını yaradan genişləndirmə üsulundan istifadə olunur.

Elementlər arasındakı ardıcılıq münasibəti təxmin edir ki, məsələn, I qrupun elementləri II qrup (A+B) və III qrup elementləri (A+C), sonuncular isə öz növbəsində II qrup (A+C+B) və öz qrupunun elementlərilə (A+C+C), axırıncılarsa II qrupun elementləri ilə (A+C+C+B) birləşə bilər, II qrupun elementlərindən (B) sonra başqa element gələ bilməz.

Konstruksiyaların (törəmələrin) genişlənməsinə bəzi (semantik, morfoloji, fonetik) məhdudiyyətlər qoyulur. Lakin ən əsas məhdudiyyət

qrup və yarımqrupların birləşmə potensialıdır ki, onun müəyyən olunması hazırkı tədqiqatın əsas vəzifələrindən biridir.

Qrupların (yarımqrupların) birləşmə potensialı bu qruplara (yarımqruplara) daxil olan elementlərin sayı ilə təyin olunur. Hər bir qrup (yarımqrup) strukturun dərinləşməsində və yaxud sözlərin genişlənməsində onlara daxil olan elementlərin sayı qədər iştirak edə bilər. Fərz edək ki, rus dilində ikinci qrupun II yarımqrupunda 2 element, Azərbaycan dilində 1 element var. Deməli, bu yarımqrup rus dilində 2 dəfə, Azərbaycan dilində 1 dəfə III qrupun uyğun yarımqruplarının hər bir üzvünə münasibətdə öz tabe olma xassəsini realizə edə bilər. Bu da ikinci qrupun ikinci yarımqrupunun birləşmə potensialı sayılır. Hər bir sözyaratma elementi qrupunun (yarımqrupunun) girdiyi əlaqə sayı onun birləşmə potensialıdır.

2.4. Rus və Azərbaycan dillərində feldaxili söz yaradıcılığı elementlərinin işlənməsi (funksiyası).

Yuxarıda qeyd olunan bütün xüsusisyyətlər feldaxili sözyaratma elementlərini struktur, potensiala nöqtəyi-nəzərdən xarakterizə edir. Struktur isə funksiyasız mövcud ola bilməz. Sistemin funksional aspekti struktur sahənin material dolumunu təmin edir ki, bu da dilin əsas qayəsi kimi ünsiyyətə xidmət edir.

Hazırkı bölmənin vəzifəsi tədqiqat obyektinin sözyaratma elementlərinin potensiala səviyyəsində deyil, realizasiya səviyyəsində qarşılıqlı əlaqə və təşkili prinsiplərini təyin etməkdir. Bu vəzifə müəyyən törəmə modellərini təmsil edən konkret nümunələr əsasında həll olunur. Onların elementlərinin müəyyən qrup və yarımqruplara məxsus olmasından asılı olaraq rus dilində 28, Azərbaycan dilində isə 14 törəmə modeli aşkar olunur.

Sözyaratma elementləri qrupları və yarımqrupları arasında olduğu kimi törəmə modelləri arasında da ardıcılıq münasibəti hökm sürür. Eyni genişlənmə prinsipinə malik olan törəmə modelləri I struktur tipdə birləşirlər. Bütün feldaxili törəmələr rus dilində 8, Azərbaycan dilində isə 10 struktur tip ətrafında birləşirlər.

Birinci struktur tipə (A_1+B_1) rus dilində *руб-ану-ть, кат-ану-ть, ездуть-ся, вы-бегать-ся, на-мечтаться* və b. rus dilində, Azərbaycan dilində *bəslə(mək), sil-in(mək), qoru-n(maq)* və b. kimi sözləri aid etmək olar.

İkinci struktur tipə (A_1+B_3) rus dilində *по-ухаживать, за-любоваться, на-бормочать, от-зудеть* və b.; Azərbaycan dilində *asil(maq), sanc-il(maq), banla-ş(maq), əsnə-ş(mək)* və b. kimi sözləri aid etmək olar.

A_2+C_1 ilkin modeli vahidlər özünün bütün çıxıntıları ilə törəmələrin III struktur tipini əmələ gətirir. Onlara rus dilində *наказ-ыва-ть, об-зореть, вы-дуть, обуть-ся* və b.; Azərbaycan dilində *yandır(maq), doğra-t(maq), bəzə-t(mək), söz-dür(mək)* və b. kimi fellər aiddir.

Dördüncü struktur tipə (A_2+C_2) rus dilində *бурк-ну-ть, у-молкнуть, кос-ну-ться, у-пустить* və b.; Azərbaycan dilində isə *kəs-iş(mək), qat-ış(maq), bula-n(maq), ələ-n(mək)* və b. sözlər daxildir.

Rus dilindən fərqli olaraq, Azərbaycan dilində A_2 çıxışı ilə bir struktur tip də qeyd olunur. Bu A_2+C_5 beşinci struktur tipidir. Ona *ara-şdır(maq), yed-izdir(mək), sox-ul(maq), poz-ul(maq)* və bunlar kimi fellər aiddir.

A_3+B_1 modeli törəmələr rus dilində beşinci Azərbaycan dilində isə altıncı struktur tipi təşkil edirlər. Onlara rus dilində *на-баловать-ся, на-зван-ива-ть, -до-здать-ся* və b.; Azərbaycan dilində *yoxla-n(maq), suva-n(maq), qalx-ız(maq)* və b. kimi fellər aiddirlər.

A_3+B_3 ikiyerli modelin felləri rus dilində altıncı, Azərbaycan dilində yeddinci struktur tipdə birləşirlər. Onlara *по-шевелить, про-гремять, за-кучахдать* və b.; *bas-ıl(maq), sat-ıl(maq), ağna-ş(maq), mələ-ş(mək)* və b. kimi törəmələri aid etmək olar.

A_3+C_1 tipli (rus dilində VII, Azərbaycan dilində VIII) törəmələrə *вы-мыть, на-помнить, мучать-ся, строить-ся* və b., *yaz-dir(maq), tərprət(mək), qaç-ır(maq), ax-ız(maq)* və b. fellər aiddirlər.

A_3+C_2 tipli (rus dilində VIII, Azərbaycan dilində IX) fellərə *про-бить, вдо-гнать, глот-ну-ть, су-ну-ть* və b.; *dol-uş(maq), sıx-ış(maq), vur-uş(maq)* və b. kimi törəmələr aiddirlər.

Azərbaycan dilində bir onuncu struktur tip də (A_3+C_5) qeyd olunur: *eş-ələ(mək), boğ-mala(maq), büz-mələ(mək), bas-marla(maq)* və s.

Aşkar olunmuş tiplər genişlənmə potensialına görə müxtəlif olurlar. Komponentlərinin və sözyaratma addımının sayına görə törəmə tiplərini iki yerə - ikikomponentli (genişlənməyən) və çoxkomponentlilərə (genişlənen) – bölmək olar. Birincilərə rus dilində I, II, IV, VII (*рубануть, поговорить, нашивать, набаловаться, закудахтать* və b.); Azərbaycan dilində I, II, VI, VII (*qorunmaq, asılmaq, danlamaq, basılmaq* və b.) tiplər aiddirlər. İkincilərə isə rus dilində III, IV, VII, VIII (*вымыть→вымыывать→вымываться, коснуться→прикоснуться→при касаться* və s.); Azərbaycan dilində III, IV, V, VIII, IX (*qanmaq→qandırmaq→qandırılmaq, bulanmaq→bulandırmaq→bulandırılmaq* və b.) tiplər aiddirlər.

İkinci fəslin beşinci bölməsində (2.5.) rus və Azərbaycan feldaxili törəmələrin əvvəlki bölmələrdə söhbəti gedən formal (struktur-funksional) təşkilində oxşar və fərqli cəhətləri ümumiləşdirilir.

Feldaxili söz yaradıcılığı həm rus, həm də Azərbaycan dillərində bir sistem kimi onun spesifik elementləri (əsliləşmələr və formantlar) hesabına həyata keçirilir.

Dil strukturu səviyyəsində bu elementlər törəmələr tərkibində həm rus, həm də Azərbaycan dilində eyni qaydada (ardıcılıqla) yerləşirlər, amma nitq (realizasiya) səviyyəsində bu yerləşmə (dispozisiya) fərqlənir.

Müqayisə et: говорить+до-...-ся+ива-, кричать+ну-+в-+ива-, oxumaq+*t-+-dur-*, gəzmək+*-dir-+il-* və s. (dil səviyyəsi).

Və:

говорить→до-говорить-ся→договар-ива-ться,

кричать→крик-ну-ть→в-крикнуть→вкрик-ива-ть,

oxumaq→oxu-*t-maq*→oxu-*t-dur-maq*,

gəzmək→gəz-*dir-mək*→gəz-*dir-il-mək* və s. (nitq səviyyəsi).

Nitq səviyyəsində rus dilində formantlar sözə münasibətdə müxtəlif cür yerləşirlər: prefikslər sözə bütövlükdə əvvəldən birləşirlər, suffikslər sözün əsasına, postfikslər isə sözün sonuna qoşulurlar (*но-стоять, хаж-ива-ть, учить-ся* və b.). Azərbaycan dilində formantlar eyni cürdür və bir-birinin ardınca düzülür: *bil-dir-il(mək), qat-ış-dir-il(maq), otar-t-dir(maq)* və s. Beləliklə, rus dilində törəmələrin nitq tərtibatı onların dil tərtibatından fərqlənir, (müq. et.: *но-раз-да-ва-ть* və *дать+раз-+-ва-+но-*), Azərbaycan dilində isə onlar üst-üstə düşür (*oxu-t-dur-ul-maq*).

Sözyaratma elementlərinin sistemli təsnifatı qrup və yarımqrup səviyyəsində bu elementlərin törəmələr yaradan zaman bütün potensial birləşmə üsullarını əks etdirən asılılıq tiplərini təyin etməyə imkan verir.

Rus dilində belə struktur tiplərin 8, Azərbaycan dilində isə 10-dur. Lakin rus dilində modellərin (genişlənmələrin) sayı (29) iki dəfə Azərbaycan dilinin modellərindən çoxdur, bu da sözyaratma elementləri qrup və yarımqruplarının konstruktiv potensialı ilə bağlıdır.

Bu və digər qrupa daxil olan elementlərin sayı nə qədər çoxdursa, onun sözyaratma potensialı da bir o qədər güclüdür (məhsuldardır).

Rus dilində 80, 90 törəmədən ibarət sözyaratma yuvası mövcuddur, Azərbaycan dilində isə onların maksimal sayı 48-ə qədərdir.

Azərbaycan dilində feldaxili söz yaradıcılığının törəmələri üçüncü pilləyə qədər, rus dilində isə dördüncü pilləyə qədər genişlənə bilər.

Müqayisə edək: *yığ(maq)→yığış(maq)→yığış-dir(maq)→yığışdır-ıl(maq)* və *совать→су-ну-ть→в-сунуть→сов-ыва-ть→совывают-ся* və s.

Azərbaycan dilinin törəmələrinin formal (struktur) təşkili rus dilinə nisbətən daha ardıcıl və şəffafdır.

Dissertasiyanın “**Müasir rus və Azərbaycan dilində feldaxili söz yaradıcılığının leksik-semantik təşkili**” adlı fəslı feldaxili törəmələrin sözyaratma elementlərinin semantik münasibətlərinə, onların birləşməsinə şərait yaradan və yaxud mane olan amillərin öyrənilməsinə həsr olunmuşdur. Bu onunla bağlıdır ki, “məna bütün söz yaradıcılığı mexanizmini hərəkətə gətirir, onun işinə nəzarət edir, fəaliyyət xüsusiyyətinı təyin edir, bütün söz yaratma prosesinin əsasında durur”¹.

Semantik amil feldaxili söz yaradıcılığının da bütöv mexanizmini təyin edir. Yalnız semantik yanaşma (birləşmə) prinsiplərini nəzərə alaraq çoxlu sayda feldaxili sözyaratma elementlərinin struktur-funksional (formal) təşkilini müəyyən etmək mümkündür. Deməli, semantik və formal təşkilatlar arasında müəyyən uzlaşmalar mövcuddur, semantik təşkilat da formal təşkilat kimi müəyyən qanunauyğunluqlara tabedir və bu qanunauyğunluqlar aşkar oluna bilər.

Bu məqsədlə rus və Azərbaycan dillərin söz yaratma elementlərinin semantik təsnifatı aparılır (3.1), onların kateqorial sözyaratma mənaları ayrd edilir.

Rus dilinin feldaxili söz yaradıcılığını əslı (baza) fellərin iki əsas kateqorial mənası idarə edir. Bunlar hərəkətin istiqamətliyi və həddliliyidir. İstiqamətlik əlamətinə görə tədqiqat obyektinin bütün əslı felləri iki yerə bölünür – istiqamətli və istiqamətsiz. İstiqamətlilər də öz növbəsində lokal-istiqamətli (*лететь, проникнуть, мчатся, тащить, нести* və b.) və obyekt-istiqamətlilərə (*бить, брать, кусать, портить, учить, лечит* və b.) ayrılırlar.

İstiqamətsiz fellərə *бегать, блистать, греметь, возиться, плясать, страдать* və bu kimi fellər aiddir.

Həddlilik əlamətinə görə də rus dilinin əslı (baza) felləri iki yerə bölünür: həddli və həddsiz. Həddli fellərə *возразить, заставить, отстать, решить, читать, писать* və b.; hədsiz fellərə isə *сидеть, лежать, плакать, звенеть, дышать, держать, зависеть* və b. fellər aiddir.

¹Тихонов А.Н. Проблемы изучения комплексных единиц системы словообразования // Актуальные проблемы русского словообразования. Ташкент, 1982

Həddlilər arasında nəticəli (*возразить, опоздать, забраться, доставить, совершить* və b.) və nəticəsiz (*задать, вертеть, бежать, искать, ломать* və b.) fellər ayırd edilir.

Azərbaycan dilində əslı fellər onların daxılı söz yaradıcılığını təyın edən ancaq bir kateqorial əlamətlə xarakterizə olunur. Bu istıqamətllılk və qeyri-ıstıqamətllılkıdır. İstıqamətllılərə *satmaq, buraxmaq, bıçmək, unutmaq, talamaq, inanmaq, bəzəmək* və b.; qeyri-ıstıqamətllılərə *darıxmaq, durmaq, ağrımaq, yanılmaq, parlamaq, batmaq* və b. aıdır.

Rus dilının bütүн sözyaratma formantları mənalırına görə məkan (*при-, от-, за-, раз-...-, про-...-и-* və b.), kəmiyyət-zaman (*вы₂-, на₂-, при₂-, -ива-, -ану-, на-...-ива-, до-...-ся* və b.), xüsusi-nəticəli (*вы₃-, за₃-, на₃-, вз-...-ся, за-...-ся₂* və b.), tranzitiv (*-и₂-, -а₃-*), qayıdış (*-ся₁-*), passivlik (*-ся₂*), qeyri-ixtiyarilik (*-ся₃*) mənalı elementlərə bölünürlər. Azərbaycan dilinin feldaxılı sözyaratma formantları növ: qayıdış (*-и₁⁵-, -и₁⁴-*), məchulluq (*-и₂⁵-, -и₂⁴-*), qarşılıq (*-ş₁⁵-*), müştərək (*ş₂⁵-*), rtanzitivlik (*-t-, -dir⁴-, -ir-/ar-, -iz⁴-, -irt- (-art-, -izdir⁴), kəmiyyət-zaman (-la-/lə-, -ala-/ələ-, -mala-/mələ-, -ix⁴-, -msin⁵-, -əclə-, -qun-* və b.) bildirən elementlərə bölünürlər.

Tədqıqat obyektinin sözyaratma elementlərinin mənalırına görə təsnifatı feldaxılı törəmələrin semantik təşkilinin prinsiplərinin müəyyən edilməsinə şərait yaradır.

3.2. Törəmələrin struktur tiplərinin semantik tərtibatı.

Məlumdur ki, törəmə sözün semantikasını törədici bazanın və sözyaratma formantının, həmçinin sözyaratma tipinin (modelinin) mənalırına əsaslanır.

Hazırkı bölmədə sözyaratma elementlərinin (törədici bazanın və formantlarının) mənalırının törəmələrin semantik tərtibatını müəyyən edən qarşılıqlı münasibət prinsipləri və qanunauyğunluqları təhlil olunur. Həm rus, həm də Azərbaycan dilində törəmələrin struktur tipləri ikikomponentli (A_1+B_1 , A_1+B_3 , A_3+B_1 , A_3+B_3) və çoxkomponentliyə (A_2+C_1 , A_2+C_2 , A_2+C_5 , A_3+C_1 , A_3+C_2 , A_3+C_5) bölünürlər. Birincilərə (ikikomponentliyə) rus dilində adətən qeyri-ıstıqamətli və qeyri-həddli fellərin kəmiyyət-zaman və xüsusi-nəticə mənalı formantlarla birləşmələri, fellər (*езж-а-ть, де-ва-ть, по-бегать, от-грозать, за-бормотать, по-малк-ива-ть, на-крап-ыва-ть, на-любоваться, руб-ану-ть, долб-ану-ть, вз-бушевать-ся, на-бранить-ся*, həmçinin şəxssiz (qeyri-ixtiyarilik bildirən) *танцевать-ся, молчать-ся* və s.) aıdırilər. Azərbaycan dilində bu tiplərə istıqamətli fellərin məchulluq bildirən və hərəkəti kəmiyyət-keyfiyyət baxımından

xarakterizə edən formantlarla birləşməsindən (*tala-n-maq, yol-un-maq, as-il-maq, səp-il-mək, güd-ül-mək* və b.); qeyri-istiqamətli fellərlə müştərəklik və tranzitivlik bildirən formantların birləşməsindən (*banla-ş-maq, ağla-ş-maq, əsnə-ş-əmək, yat-ış-maq* və s.; *qax-ız-maq, qorx-uz-maq, dur-ğuz-maq* və s.) ibarət törəmələr daxildir. Adı çəkilən formantların absolyut-passiv valentliyi bu törəmələrə hər iki dildə digər törəmə dərəcələrinə genişlənməyə imkan vermir.

Rus dilindəki çoxkomponentli törəmə tipləri istiqamətli və həddli fellərin məkan, kəmiyyət-zaman, xüsusi-nəticə, qayıdış mənalı formantlarla birləşməsindən (*заде-ва-ть, на-крыть, в-клас-ть, намек-ну-ть, за-нести, обо-үти, раз-гадать, на-рисовать, до-ехать, с-тереть, виль-нуть, шаг-ну-ть, мыть-ся, учить-ся, бреть-ся* və s.). Bu tip fellərin tərkibində aktiv-passiv valentlikli formantların olması onların digər törəmə dərəcələrinə genişlənməsinə münbit şərait yaradır. Məsələn, rus dilində VII struktur tipin (A_3+C_2) törəmələri *дёрнуть, злотнуть, ругнуть, шагнуть* və b. aşağıdakı qaydada genişlənilirlər: onların tərkibində birdəfəlik mənalı *-ну-* formantının olması həmin fellərə məkan, xüsusi-nəticə mənalı formantlarla birləşməsinə şərait yaradaraq üçyerli ($A_3+C_2+C_1$) konstruksiyaya (*за-злотнуть, вз-дёрнуть, раз-двинуть, вы-черкнуть* və b.) genişlənməyə imkan verir; bu formantlar törəmələrin davamlılıq formantları ilə dördyerli ($A_3+C_2+C_1+C_1$) konstruksiyaya (*заглат-ыва-ть, вздёрг-ива-ть, раздвиг-а-ть, вычерк-ива-ть* və s.); imperfektivlik (davamlılıq) mənalı formantlar isə məchulluq formantının hesabına törəmələrin beşyerli $A_3+C_2+C_1+C_1+B$ konstruksiyaya (*заглатываются, вычёркиваются, припугиваются, раздвигаются* və s.) genişlənməsini təmin edir.

Azərbaycan dilində feldaxili törəmələrin genişlənən (çoxkomponentli) tipləri əsasən istiqamətli fellərin təhrik mənalı formantlarla birləşmələri (*qan-dır-maq, tök-dür-mək, kəs-dir-mək, doğra-t-maq, daşı-t-maq* və s.) və istiqamətsiz fellərin tranzitivlik formantları ilə (*ayıl-t-maq, kiri-t-mək, sıçra-t-maq, az-dır-maq, sürüş-dür-mək, art-ır-maq, bit-ir-mək* və s.) birləşmələridir.

Adı şəkilən formantlar da aktiv-passiv valentliyə malikdir və bu fellərin sonrakı törəmə dərəcələrinə genişlənməsinə zəmin yaradır. Məsələn, göstərilmiş fellərin tərkibində təhrik formantlarının olması A_2+C_1 tipinə (*qan-dır-maq, kəs-dir-mək* və s.) məchulluq formantı hesabına $A_2+C_1+B_3$ konstruksiyasına *qandır-ıl-maq, kəsdir-ıl-mək, gizləd-ıl-mək* və s. genişlənməsinə yol verir.

Təhrik mənalı (növlü) bəzi fellərdən ikinci dəfə kauzativ (təhrik) felləri əmələ gəlir. Bu proses A_2+C_1 törəmə tipinin (*ələ-t-mək, bəzə-t-mək, daşı-t-maq* və s.) üçyerli $A_2+C_1+C_1$ konstruksiyasına (*ələt-dir-mək, bəzət-dir-mək, daşıt-dir-maq* və s.) genişlənməsi nəticəsində baş verir. Təhriklik formantları bu törəmələrə məchulluq formantının köməyilə dördyerli $A_2+C_1+C_1+B_3$ vahidlərə (*ələt-dir-il-mək, bəzət-dir-il-mək, daşıtdır-il-maq* və s.) genişlənməyə şərait yaradır.

3.3. Rus və Azərbaycan dillərində feldaxili törəmələrin semantik təşkilində oxşar və fərqli cəhətlər.

Həm rus, həm də Azərbaycan dilində feldaxili söz yaradıcılığı, bütün digər sözyaratma sahələri kimi bir nitq zəncirində sözdüzəldici elementlərin semantik qovuşmasının müəyyən qanunauyğunluqlarına tabedir.

Əsli (baza) fellərin rus dilində feldaxili sözyaratma sistemini təmzimpləyən əsas relevant (kateqorial) mənalari hərəkətin həddliliyi/qeyri-həddliliyi və istiqamətliliyi/qeyri-istiqamətliliyidir. Azərbaycan dilində bu əlamət istiqamətlilik/qeyri-istiqamətlilikdir, həddlilik/qeyri-həddlilik başlanğıc (məsdər) formada Azərbaycan dili fellərinə xas deyil.

Rus dilinin sözyaratma formantları həm struktur, həm də məzmun baxımından müxtəlifdir. Öz kateqorial-sözyaratma mənalalarına görə onlar məkan, kəmiyyət-zaman, xüsusi-nəticə, növ (məchulluq, qayıdış, müştərəklik, təhrik) və şəxssizlik (qeyri-ixtiyarilik) bildirənlərə bölünürlər.

Azərbaycan dilinin feldaxili söz yaradıcılığı əsasən növ formantları hesabına həyata keçirilir. Rus dilindən fərqli olaraq Azərbaycan dilində bütün fellər növ münasibətinə daxil olur, növ formantlarının yaranmasında iştirak edirlər. Azərbaycan dilində bir neçə formant hərəkətin kəmiyyət-keyfiyyət baxımdan xarakteristikasına xidmət edir.

Azərbaycan dilində məkan və xüsusi-nəticə semantik formantlar yoxdur. Bu mənalər analitik yolla ifadə olunur.

Rus və Azərbaycan dillərinin feldaxili söz yaradıcılığının tipləri sözyaratma elementlərinin göstərilən mənalalarının qarşılıqlı münasibəti ilə xarakterizə olunur.

İşin “**Nəticə**” hissəsində bütün əldə olunan nəticələr sistemləşdirilir. Qeyd olunur ki, tədqiqat obyektinə haqqında bütöv sistemli təsəvvür üçün onun həm sinxron, həm də diaxron aspektdən araşdırılması vacibdir.

Feldaxili söz yaradıcılığının sinxron sistemli təhlili rus və Azərbaycan dillərində törəmələrin struktur-semantik tərtibatının müəyyən prinsiplərinin aşkar olunmasını təmin edir.

Müqayisəli-tipoloji tədqiqat isə iki müxtəlif sistemli dillərin feldaxili söz yaradıcılığının oxşar və fərqli cəhətlərinin təyin olunmasına şərait yaradır, ayrı-ayrılıqda rus və Azərbaycan dillərində felyaratmanın problemlərinin həllinə keyfiyyətcə yeni yanaşma üçün daha geniş imkanlar yaradır.

Rus və Azərbaycan dillərində feldaxili söz yaradıcılığı ilə bağlı problemlərin həlli bizə aşağıdakı nəticələrə gəlməyə imkan verir:

1) Sözyaratma sözün struktur-semantik dəyişməsinə gətirib çıxaran ikitərəfli (formal-semantik) bir prosesdir. Birtərəfli (tək formal və yaxud tək semantik) sözyaratma ola bilməz, ona görə hesab edirik ki, ancaq morfoloji üsulla söz əmələ gələ bilər.

2) Nominasiya üsulları və sözyaratma üsulları arasında, sözyaratma, sözdəyişmə, sözişlətmə və digər proseslər arasında müəyyən sərhəd olmalıdır. Sözcəqısaltma (abbreviasiya), qovuşma ("leksik-sintaktik" üsul), leksik-semantik üsul sözyaratma üsulu deyil, nominasiya üsullarıdır. Sözyaratma özü də nominasiyanın bir üsuludur.

Substantivasiya, adyektivasiya, abdvərbializasiya və digər nitq hissələri arasında baş verən keçid halları sözyaratma kimi sayıla bilməz, çünki bu zaman sözün nə forması, nə mənası dəyişmir, dəyişən onun ancaq funksiyasıdır ki, bu da sözişlətmənin nəticəsidir, yəni funksional omonimlikdir. Omonimlik, sinonimlik və çoxmənalılıq isə söz yaradıcılığı sayıla bilməz, çünki onların arasında törəmlik yox, birgə mövcudluq münasibəti müəyyən olunur, baxmayaraq ki tarixi və leksikoloji planda belə bir münasibəti onlar arasında prinsipcə görmək olar.

3) Söz yaradıcılığı (derivatologiya) bir elm kimi sözlər arasında canlı formal-semantik əlaqəni öyrənir. Ona görə də bu elmdə sinxron və diaxron (tarixi) sahələrin ayırd edilməsi vacib şərtlərdən biridir. Prinsip etibarilə hər bir söz özünün yaranma tarixinə malikdir ki, bunu da etimologiya öyrənir. Söz yaradıcılığının tədqiqat vahidi struktur və semantik dəyişkənliyi ilə xarakterizə olunan törəmə sözdür. O söz törəmə sayıla bilər ki, eyni zamanda onu təyin etməkdə istifadə olunan törədici əsası (sözü) olsun. Əgər o yoxdursa, deməli, bu söz diaxroniyanın obyektidir.

4) Bütün çox işlək törəmələr (o cümlədən feldaxili törəmələr) tarixi daşlaşma (sadələşmə) prosesinə məruz qalırlar. Daşlaşmanın əsas səbəbi törəmələrin semantikasının frazeolojişməsidir (idiomatikləşməsidir). Frazeoloji vahidlərlə analogi olaraq, komponentlərinin bitişiklik dərəcəsinə (daşlaşma) dərəcəsinə görə bütün keçmiş törəmələri (o cümlədən feldaxili törəmələri) sözyaratma qovuşmalarına, uyuşmalarına və birləşmələrinə bölmək olar.

5) Bütün mövcud törəmələr (o cümlədən feldaxili) müəyyən yaranma və genişlənmə mexanizminə malikdirlər. Bu mexanizm törəmələrin formal-semantik tərtibatının sistem prinsipləri (qanunauyğunluqları) ilə idarə olunur. Və bu prinsiplər təyin oluna bilər.

6) Bütün yuxarıda deyilənlər genealoji və morfoloji fərqlərinə baxmayaraq eyni dərəcədə həm rus, həm də Azərbaycan dillərinə aiddir, çünki dil səviyyəsində sözyaratma prosesi də universal xarakter daşıyır. Fərq ikimüxtəlifsystemli dilin yalnız nitq səviyyəsində özünü göstərir. Müqayisə edək: a) məsələn, *размешиваться* və *qatışdırılmaq* fellərinin dil təşkilatı: *мешать+раз-+-ива-+-ся*, *qat+ış-+dır-+-il*; b) onların nitq təşkilatı: *раз-меш-ива-ть-ся*, *qat-ış-дир-ил-мақ*.

Törəmələrin (o cümlədən feldaxili) dil (sözyaratma) tərtibatı onların elementlərinin valentlik-distributiv xüsusiyyətlərinə tabe olur, onların nitq (morfem) tərtibatı isə hər bir dildə (rus və Azərbaycan) elementlərin ciddi formal dispozişiyası (ardıcılığı) ilə xarakterizə olunur. Rus dilində elementlərin kökə və qrammatik şəkilçiyə nisbətən düzülüşü Azərbaycan dilində olduğu kimi ardıcıl deyildir.

7) Rus və Azərbaycan dillərinin feldaxili söz yaradıcılığının sistem-struktur konsepsiyası əsasında tədqiqi bizə bütövlükdə bu sahəni modelləşdirməyə və onun həm potensial, həm də funksional səviyyələrdə oxşar və fərqli cəhətlərini təyin etməyə imkan verir.

Dissertasiyanın əsas müddəaları və nəticələri aşağıdakı çap olunmuş əsərlərdə əksini tapmışdır:

1. Глагольное словообразование в русском и азербайджанском языках. Баку: Мутарджим, 2008, 263 с. (монография).

2. Словарь сочетаемости словообразовательных элементов в русском языке (внутриглагольное словообразование). Методическое пособие. Баку, 2012, 212 с.

3. К вопросу об отглагольном словообразовании в русском и азербайджанском языках // Тезисы докладов научной конференции «Мутарджим». Баку, 1994, 44 с.

4. Глаголы с идиоматичной семантикой в русском и азербайджанском языках // Проблемы системной организации языка. Баку, 1998, с. 119-124

5. К вопросу об элементах словообразовательного уровня русского языка // Системная организация языковых единиц. Баку, 1998, с. 47-50

6. О формальной организации производных внутриглагольного словообразования // Тезисы докладов «Тагиевские чтения». Баку, 1999, с. 41

7. О семантической организации производных внутриглагольного словообразования // Тезисы докладов «Тагиевские чтения». Баку, 2000, с. 52-53

8. О префиксальных глаголах в современном русском языке // Тезисы докладов VI Республиканской научной конференции аспирантов и молодых ученых Азербайджана. Баку, 2000, с. 95-96

9. О системе внутриглагольного словообразования в современном русском языке // Тезисы докладов международной научно-практической конференции «Язык образования и образование языка». Новгород, 2000, с. 130-131

10. Теоретические вопросы разграничения синхронии и диахронии в словообразовании // Филологический сборник. Материалы международной научной конференции, посвященной 80-летию со дня рождения проф. М.Т.Тагиева. Баку: БСУ, 2001, с. 284-295

11. Об отглагольном и внутриглагольном словообразовании в русском и азербайджанском языках // Humanitäremlər (Problemlər, mülahizələr). Bakı: Tayfun, 2002, s. 104-112.

12. Классификация словообразовательных элементов внутриглагольного словообразования в русском и азербайджанском языках // Теоретические и практические вопросы преподавания гуманитарных и экономических дисциплин. Махачкала, 2002, с. 42-44

13. О системных отношениях между элементами внутриглагольного словообразования русского и азербайджанского языков // Тезисы докладов «Тагиевские чтения». Баку: БСУ, 2002, с. 88-89

14. О дереве зависимостей внутриглагольного словообразования в русском и азербайджанском языках // Актуальные проблемы изучения гуманитарных наук. Баку: Мутарджим, 2002, № 3, с. 72-76

15. О внутриглагольных производных в русском и азербайджанском языках// Тезисы докладов «Тагиевские чтения». Баку: БСУ, 2004, с. 216-219

16. О семантической организации двухкомпонентных внутриглагольных производных в русском и азербайджанском языках// Müasir dilçiliyin problemləri. Beynəlxalq elmi konfrans. Bakı, 2005, s. 79-80

17. К проблеме внутриглагольного словообразования в русском и азербайджанском языках // Актуальные проблемы изучения гуманитарных наук. Баку: Мутарджим, 2006, № 3, с. 63-66

18. Семантические классы исходных элементов внутриглагольного словообразования в русском языке // Elmi xəbərlər. Bakı, ADU, № 5, 2006, s. 36-41

19. Опрощение как следствие идиоматизации производных слов // Elmi xəbərlər. Bakı, BSU, № 1, 2006, s. 58-65

20. Актуализация компонентов и глагольный вид // Русский язык и литература в Азербайджане. Баку, 2008, № 1, с. 13-14

21. Элементы внутреннего словообразования глаголов русского и азербайджанского языков // Актуальные проблемы изучения гуманитарных наук. Баку: Мутарджим, № 3, 2008, с. 116-120

22. Двухместные внутриглагольные производные русского и азербайджанского языков // Современные иностранные языки: проблемы функционирования и преподавания. Материалы научно-практической конференции 12-13 ноября, Мозырь, 2008, с. 46-50

23. Об актуализации значений видовых форм глагола в русском языке // Filologiya məsələləri. Bakı: AMEA-nın Əlyazmalar İnstitutu, № 3, 2008, s. 184-194

24. О некоторых проблемах глагольного словообразования в русском и азербайджанском языках // Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi nəzəri jurnal. Bakı, BDU, № 3(63), 2008, s. 85-88

25. Конструктивная мощь элементов внутриглагольного словообразования в русском и азербайджанском языках // Filologiya məsələləri. Bakı: AMEA-nın Əlyazmalar institutu, № 6, 2008, s. 133-141

26. Функциональный аспект элементов внутриглагольного словообразования в русском и азербайджанском языках // Актуальные проблемы изучения гуманитарных наук. Баку: Мутарджим, № 5, 2008, с. 103-110

27. Синхронный и диахронный аспекты словообразовательного анализа // Elmi xəbərlər. Bakı, ADU, № 4, 2008, s. 15-22

28. Словообразовательный потенциал «упрощенных» глаголов в современном русском языке // Filologiya məsələləri. Bakı: AMEA-nın Əlyazmalar İnstitutu, № 5, 2008, s. 131-139

29. Опрощение глагольных производных в русском и азербайджанском языках // Материалы всероссийского семинара «Методология обучения и повышения эффективности академической,

социально-культурной и психологической адаптации иностранных студентов в российском вузе: теоретические и прикладные аспекты»: Т. 1. Томск, 2008, с. 272-276

30. Принципы семантической организации производных с вершиной Аз в русском и азербайджанском языках // *Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal*. Bakı, BDU, № 5(65), 2008, s. 53-56.

31. Структурно-семантическая организация внутриглагольных производных русского и азербайджанского языков // *Elmi axtarışlar (folklorşünaslıq: filologiya, fəlsəfə, tarix, incəsənət və nəzəriyyə aspektləri)*. AMEA-nın Folklor institutu. Bakı: Nurlan, № 1, 2009, s. 190-195

32. Семантическая классификация словообразовательных формантов внутриглагольного словообразования русского и азербайджанского языков // *Elmi xəbərlər*. Bakı: ADU, № 1, 2009, s. 54-59.

33. Фразеологизация внутриглагольных производных в русском и азербайджанском языках // *Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов*. Курск, №3,2009, с. 97-100

34. О словообразовании глагола в русском и азербайджанском языках // *Filologiya məsələləri*. Bakı: AMEA-nın Əlyazmalar institutu, № 1, 2009, s. 15-22.

35. Формальная организация внутриглагольных производных в русском и азербайджанском языках // *Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal*. Bakı, BDU, № 1(67), 2009, s. 95-97

36. О словообразовании глаголов с постфиксом -ся в современном русском языке // *Elmi axtarışlar (folklorşünaslıq: filologiya, fəlsəfə, tarix, incəsənət və nəzəriyyə aspektləri)*. AMEA-nın Folklor institutu. Bakı: Nurlan, 2009, № 2, s. 65-69

37. Валентностно-синтагматическая характеристика элементов внутриглагольного словообразования в русском и азербайджанском языках // *Сборник материалов VI Международного форума «Диалог языков и культур СНГ и ШОС в XXI веке»*. Баку, 8-11 ноября 2010 года. Москва, ИПК МГЛУ «Рема», 2011, с. 75-84

38. О морфемной и словообразовательной структуре слов в азербайджанском языке // *Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 88-ci ildönümünə həsr olunmuş II Beynəlxalq elmi konfransının materialları*. P hissə, 4-7 may 2011-ci il. Bakı-Gəncə, s. 297-302

39. К вопросу об основных атрибутах словообразования // *Tagiyev oxuları*. Bakı, 2011, s. 248-254

40. К вопросу об идиоматизации внутриглагольных производных в русском и азербайджанском языках // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Кієвського державного лінгвістичного університету. Серія: филологія, педагогіка, психологія. Київ, 2012, випуск 25, с. 148-153

41. Русские приставочные глаголы в азербайджанском языке // *Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri. Ümummillî Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 89-cu ildönümünə həsr olunmuş III Beynəlxalq elmi konfransın materialları.* 2-5 may 2012-ci il. Bakı, 2012, s. 514-517

42. Перевод на родной язык как один из способов определения словообразовательной структуры слова // *Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri. Ümummillî Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 90-cu ildönümünə həsr olunmuş IV Beynəlxalq elmi konfransın materialları.* 1-4 may 2013-cü il. Bakı, 2013, s. 459-461

43. К вопросу о границах и способах словообразования в русском и азербайджанском языках. // Науковий вісник Національний педагогічний університет Українська Академія Наук. Київ–2014. С. 335-335.

44. Distinction between word-formation, morfogenesis and inflection. // *w.w.w. bretj.com. International journal of Current Life vol.4, Issue 9. 2014. pp. 5952-5955.*

45. Müasir Azərbaycan dilində əcnəbi sözlər problemi // *Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri Ümummillî Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 92-ci ildönümünə həsr olunmuş VI Beynəlxalq elmi konfransın materialları. II hissə.* 5-7 may 2015-ci il. Bakı, Azərbaycan səh. 339-341.

46. Процесс идиоматизации производных в русском и азербайджанском языках. // *Таğıєв охулары. Bakı: Mütərcim, 2015. №1. səh. 70-74.*

**PROBLEMS OF INTERVERBAL WORD FORMATION
IN THE MODERN RUSSIAN AND AZERBAIJANI LANGUAGES**

Summary

Verb as a central distinguished part of speech is an organizing centre, a constructive nuclear of each utterance. In this thesis problems of interverbal word-formation is considered. The aim of investigation is systematic-comparative-typological analysis of the process of formation of verbs from just the verbs in the two different languages-Russian and Azerbaijani languages. The thesis consists of an introduction, four chapters and a conclusion.

In the introduction urgency of the investigation of the given theme is substantiated, the aims and objectives of the thesis the main regulations of the thesis which is introduced to the support are determined.

The first chapter of the thesis speaks on the methodological and linguistic views of describing the interverbal word formation both in russian and azerbaijani languages.

In the second chapter verbal word forming peculiarities in the plan of diachronic and synchronic aspects , issues of idiomatization and simplification of the verbal word formation are considered.

In the third chapter structural –functional organization of interverbal word formation is analysed, certain principles of formal organization of word formation and similarities and differences in this part of investigation in the both languages are studied.

In the fourth chapter lexical semantic organization of interverbal word formation is investigated.

In this chapter objective laws of interrelations of formal and semantic organization of word formation in the compared languages are also described. Just on this basis common issues for both russian and azerbaijani languages, which are compared in the thesis are described and specific feature characteristics to each of these languages in the interverbal word formation are determined.

Çapa imzalanıb: 19.05.2015.
Format: 60x84 1/16. Tiraj: 100.

«Mütərcim» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi
Bakı, Rəsul Rza küç., 125
tel./faks 596 21 44
e-mail: *mutarjim@mail.ru*

